

ԱՐԶԱԳԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ ԵՒ ԳԱԼԻՍ ԿԻՒՐԱԿԷ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է հինգ ռուբլի: Բաժանորդագրող թիւնն ընդունվում է «ԱՐԶԱԳԱՆԿ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են Թիֆլիս. Редакция „Арцаганк“.

Առանձին համարները 10 Կ.

Յայտարարութիւնների բաւին 2 Կ.

„ԱՐԶԱԳԱՆԿ“

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆ.

ՆԵՐԸ 1885 ԹՈՒՒՆ.

(ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ)

«Արձագանքը» հրատարակվում է նախկին ծրագրով և առաջուայ աշխատակիցների մասնակցութեամբ:

Բաժանորդագրինն է 5 ռուբլի.

«Արձագանքի» բաժանորդները ներկայ 1885 թուականի վերջին կստանան 20—30 տպագրական թերթից բաղկացած մի մեծահատոր գիրք գրական—գիտական բովանդակութեամբ:

Ստորագրուել կարելի է Թիֆլիսում խմբագրատանը և Կենդրոնական գրավաճառանոցում:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝

Тифлис. Редакция газеты „Арцаганк“.

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹԻՒՆ

Փրանսիական Հանրապետութեան արտաքին քաղաքականութիւնը—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Ենթահալալութիւն: Գանձակի գիւղերի մարդահամարը: Գանձակի նահանգի պետադարերու թիւը: Բագու թէյի մաքուր: Բժշկական ընկերութեան մրցանակ: Բագուայ կերտները: Մի բարեկարգ վանք Գանձակի նահանգում: Ճանապարհորդական լեշտանակարան: «Այրուած բարը»:—ՖԷԼԻՏՈՆ: Ճրագավառ պատու հանք—ՋԱՆԱՋԱՆ ԼՈՒՐԵՐ:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ՅԻՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Փրանսիական երկրորդ կայսերութեան անկումը մեծ հարուած տուեց երկրի արտաքին քաղաքականութեանը, որ նապօլէօն Գ օրով հզօր և ճնշող ազդեցութիւն էր գործում եւրոպական ներգաշնակութեան մէջ, և որ այնուհետեւ միանգամայն կորցրեց իւր հեղինակութիւնը՝ միջազգային խնդիրների վիճակը որոշելու նկատմամբ: 1870 թուի առժամանակեայ Հանրապետական կառավարութիւնն (gouvernement provisoire) իր բոլոր ոյժերը նուիրել էր երկրի մէջ ծագած խռովութիւնների և անիշխանական հոտանքների առաջն առնելու խնդրին և հազիւ կարողանում էր իւր գոյութիւնն ապահովել ներքին թշնամիներից: Նոյնպէս և 1875 թուի սահմանադրական Հանրապետութիւնը գեռ մեծ երկիւղի մէջ էր՝ թէ մի գուցէ միապետական և կայսերական կուսակցութեանց թշնամական միտումները յաջողութիւն ստանան և ազգային վիճակը նորից փոխեն իրանց պետական ծրագիրներին համեմատ, ուստի քանի որ այս ներքին պատերազմը շարունակվում էր Փրանսիայում, Հանրապետական կառավարութեանն անհնարին էր միջազգային յարաբերութիւններ հաստատելն և նորանցով պարապելը:

Բնական էր որ տասը տարի շարունակ միջազգային խոշոր խնդիրներից հեռու մնալը փոքր առ փոքր պետք է նուազեցներ Փրանսիայի ազդեցությունը եւրոպական ներգաշնակութեան մէջ, որտեղ Նապոլէօն Գ անհետանալուց յետոյ՝ առաջնակարգ տեղ բռնեց գերմանական հզօր կայսերութիւնը։ Այսպիսի պայմաններում դժուար էր Փրանսիայի համար նորից ներգործական դեր խաղալը միջազգային առարկայում, թէպէտ հանրապետութեան պետական անձինք շատ լաւ էին հասկանում թէ մի ազգ, որ կոչուած է եւրոպայում հզօր դեր խաղալու և որ այնպէս զգալուն է դէպի արտաքին փայլը, ինչպէս Ֆրանսիականն է, չէ կարող բաւականանալ չեզոք քաղաքականութեամբ, այլ իւր բոլոր ոյժերով կը ձգտի արտաքին միջազգային փառքի և պատշաճ դիրք բռնելու եւրոպական ներգաշնակութեան մէջ՝ միւս առաջնակարգ տէրութիւնների շարքում։ Ուստի հանրապետական կառավարութիւնը ստիպուեցաւ ազգային այս ձգտումներին ևս բաւականութիւն տալ, աշխատելով վերականգնել Փրանսիայի նախկին քաղաքականութեան համբաւը, որպէս զի ինքը հանրապետութիւնը չը կորցնէ իւր հեղինակութիւնն երկրի մէջ և գրաւէ ժողովրդի հաւատարմութիւնը նաև արտաքին քաղաքականութեան վերաբերմամբ, որի յաջողութեամբ վարելը մինչև ցայսօր յատուկ է եղել միմիայն միապետական և կայսերական կառավարութեանը։

Հանրապետականների այս ձգտումներին պետք է վերագրել այն գաղթային ձեռնարկութիւնները, որ վերջին հինգ տարին գրաւել էին Ֆրանսիական հասարակութեան ուշքն ու միտքը *)։ Եւ յիշաւ Ֆրանսիացոց ազգային ինքնասիրութիւնն ըստ երևոյթին բաւականանում էր մի քանի փոքրիկ զօրախմբերի հեռաւոր երկիրներում արած զինուորական յաղթութիւններով, և կարծես թէ նորագոյն աշխարհակալութիւնները լիովին սփոփում են Փրանսիայի այն վշտերը, որ պատճառել էին գերմանացոց յաղթութիւնները 1870 թուին։ Այս բանը լաւ զգում էր նախարարապետ Ժիւլ Ֆերրիին որ երկու տարուց աւելի ամենայն յաջողութեամբ շարունակում էր իր նախորդների սկսած գաղթային քաղաքականութիւնը և որ շատ մօտ էր իւր միջազգային յաղթութեան պսակն ստանալուն, երբ սորանից չորս ամիս առաջ հեռագիրը յանկարծ լուր բերեց Փարիզ՝ թէ Ֆրանսիական զօրքը մեծ պարտութիւն է կրել չինացիներից և ստիպուել է յանձնել թշնամուն Լանքսօն քաղաքը, ետ քաշուելով դէպի Տօնկինի սահմանները... Նոյն օրը կառավարութիւնը խնդրում էր 200 միլիօն ֆրանգ՝ Տօնկինում գործերը կարգի բերելու և աւարտելու համար, իսկ պատգամաւորաց ժողովը՝ մերժելով այս առաջարկութիւնը ստիպեց Ֆերրիի պաշտօնէութիւնը թողնել երկրի կառավարութիւնը։ Այս օտարոտի

վարմունքը, որ Փրանսիայում կատարեալ հաւատարմութիւն վայելող պետական անձանց վիճակն անգամ սպա-հովուած չէ մի աննշան դիպուածքի հարուածից և որ այդ հաւատարմութիւնը կարող է մի չնչին պատճառից փոխարինուել արհամարանքով, Ֆրանսիական ազգի քաղաքական արատներից մէկը պետք է համարել և Ֆրանսիական հասարակութեան քաղաքական անհասունութեան պետք է վերադրել։

Փրանսիական հանրապետութեան արտաքին քաղաքականութեան ոյժը նուազեցնող և մաշող պատճառներից մէկն էլ պաշտօնէութեանց այսկերպ յաճախիկ տագնապի մէջ ընկնելն և փոփոխուելն է, մանաւանդ որ կառավարութեան գլուխն անցնողներն էլ շատ անգամ անզօր և պետական գործեր վարելու միանգամայն անպատրաստ անձնաւորութիւններ են լինում։ Ինչպէս պետք է վերաբերուէին եւրոպական տէրութիւնները դէպի այն կառավարութիւնը, որի ղեկն այնպիսի անգոյն և անընդունակ անձնաւորութեանց ձեռքն էր ինչպէս՝ Գուլեար, Դիւլիէրկ, Ֆալիէր, Կոնստան և ցուցանման շատ ուրիշ քաղաքականապէս խակ և անշնորհք նախարարապետներն էին։ Միթէ զարմանալի է որ եւրոպական ներգաշնակութեան մէջ սոցա օրով Փրանսիական կառավարութիւնը բանի տեղ դնող չը կար, և հանրապետական բազմաթիւ պաշտօնէութիւնների բանակցութիւններն և առաջարկութիւնները կատակի տեղ էին ընդունում օտար երկիրներում, մինչդեռ Փրանսիայում պարլամենտական կուսակցութիւնները մրցում էին պետական իշխանութիւնը մէկ պաշտօնէութիւնից խլելու և միւսին յանձնելու համար։

Ճշմարիտ է՝ քանի որ կենդանի էր Լէօն Գամբետտան հանրապետականները ապահով էին, որ դժուար ըրպէս զօրեղ առաջնորդ կունենան, և կարծես թէ անտարբերութեամբ էին նայում այս սլարլամենտական խաղերին, որ ամենայն մի կուսակցութիւն աշխատում էր իւր մարդուն առաջ քաշել և պաշտօնէութեան մէջ տեղ սլատրաստել՝ իւր նախարարն ունենալու համար, մանաւանդ որ ամենայն մի փոքր իշատէ դուրս կանգնած երեսփոխան իրան արդէն նախարարի թեկնածու էր համարում։ Բայց Գամբետտայի մահից յետոյ հանրապետականները ստիպուեցան փոխել այս կարգը, զգալով որ հարկաւոր է աւելի լուրջ կերպիւ վերաբերուել դէպի պետական գործերը վարող անձնաւորութեանց ընտրութիւնը։ Այսպիսի հանգամանքներում՝ 1883 թուի փետրուար ամսում կազմուեցաւ Ժիւլ Ֆերրիի պաշտօնէութիւնը, որ մինչև հիմայ եղած հանրապետական բոլոր պաշտօնէութիւններից ամենահաստատունն և երկարատևն էր, և որ իւր յաջող գործունէութեան շնորհիւ ամենաբարձր հեղինակութիւն էր վայելում թէ երկրի մէջ և թէ օտար տէրութիւնների առաջ։

*) Տես «Արձագանք» 1884, № 2.

Ժիւլ Ֆերրին ամենայն վստահութեամբ շարունակում էր Ֆրանսիայի գաղթային քաղաքականութիւնը, չը նայելով Անգլիայի բողոքներին և ծածուկ թշնամութեանը, և սորանով բարձրացրեց Ֆրանսիայի քաղաքական վարկը միջազգային ասպարէիում, մանաւանդ որ իշխան Բիսմարկի հետ էլ կարողացաւ բարեկամական հաւատարմութիւններ հաստատել նոյն գաղթային խնդիրների վերաբերութեամբ։ Սորա կառավարութեան ժամանակ Ֆրանսիական հասարակութիւնը սկսեց հաւատալ, որ երկրի ներքին բարենորոգումները կարող են կատարուել առանց յեղափոխական միջոցների, և որ պետական իշխանութիւնը կարող է նաև հանրապետականների ձեռքում հեղինակութիւն ստանալ և օտարների հաւատարմութիւնը վայելել։ Իբրև պետական գործիչ՝ Ֆերրին ապացուցեց, որ նա հաստատուն և անկախ կամք ունի՝ իւր քաղաքական ծրագիրն իրագործելու համար, որ նա քաղաքագիտական հանճար ունի՝ Ֆրանսիայի միջազգային գործերը վարելու համար, և որ նա ճարտար և համազօր պաշտօնեայ կարող է հանդիսանալ Ֆրանսիական պատգամաւորաց ժողովում, եթէ այս վերջինը լրջութեամբ է վերաբերում դէպի իւր կոչումը։

Չընայելով այս բոլոր արժանաւորութիւններին և Ֆերրինի իւր հայրենիքին արած ծառայութեանց, Ֆրանսիական հասարակութիւնն այն աստիճան յուզուել էր Տօնկինից ստացած լրով, որ առանց երկար մտածելու քշեց նորա պաշտօնէութիւնը, հարկաւոր համարելով յանձնել կառավարութիւնը մի նոր պաշտօնէութեան, որ պիտի կարգի բերէ Ֆրանսիայի արտաքին գործերը՝ միջազգային յարաբերութեանց այս շփոթ և խառն դրութեան ժամանակ։

Երբ Ֆերրինի պաշտօնէութեան անկման պատճառաւ Ֆրանսիական հանրապետութեան նախագահ Ժիւլ Գրէվին դիմեց հանրապետականներին նոր պաշտօնէութիւն կազմելու համար, այս անգամ երկրորդական գործիչներից ոչ մէկը չը վստահացաւ կառավարութեան գլուխն անցնելու, և բոլորեքսանք մատնացոյց եղան պատգամաւորաց ժողովի նախագահ՝ Հանրի Բրիսսօնի վերայ, որ ամենամեծ յարգանք և ժողովրդականութիւն վայելող անձն է այժմ Ֆրանսիայում և որ Գամբէտտայից լետոյ հանրապետականների առաջնորդն է համարվում։ Այս ընտրութիւնը յիշեցնում է հանրապետական կարգերի այն փոփոխութեան մասին, որ առաջին անգամ երևեցաւ Ֆերրինի պաշտօնէութեան ընտրութեան ժամանակ և որ վկայում է թէ Ֆրանսիայում սկսվում են արդէն մնայուն կառավարական կարգեր մշակուելը։ Պաշտօնէութեանց կազմուելու եղանակի այս կերպ փոխուելը մանաւանդ այն նշանակութիւն ունի Ֆրանսիայի հանրապետական կարգերի համար, որ հետևելով այս ուղղութեանը պատգամաւորաց ժողովի անթիւ կուսակցական խմբակները կը հաւաքուին խոշոր կուսակցութեանց

շուրջը և կրթուելով այնտեղ, անգլիական պարլամէնտի կուսակցութեանց նման՝ միշտ պատրաստ կը լինին պետական իշխանութիւնն իրանց ձեռքն առնել և պատշաճ հեղինակութիւն վայելել թէ հայրենիքում և թէ օտարների աչքում։

Յ. Տ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Անկարող լինելով «Արձագանքի» վերանորոգուելու առիթով շատ կողմերից մեզ վկայած համակրութեան ցոյցներին առանձին առանձին պատասխանել, խնդրում ենք ընդունել թերթիս էջերի վերայ մեր խորին, անկեղծ շնորհակալութիւնը։

* *

Մեզ գրում են Գանձակեց.

Հաղորդում եմ ձեզ Գանձակու յաջորդութեան մի բաժնի (մի բարեկարգութեան) Հայ գիւղօրէից մարդահամարը, որ քաղած եմ ամենաճիշտ աղբիւրից։

1. Զովառ գիւղ ունի	90 տուն	250 արական	և 225 իգական.
2. Նուղգեար "	60 "	235 "	195 "
3. Բարսում "	118 "	510 "	380 "
4. Զակեր "	73 "	351 "	395 "
5. Գառնակեր "	90 "	546 "	464 "
6. Քարհատ "	55 "	402 "	354 "
7. Կիրանց "	28 "	181 "	172 "
8. Փիւր "	377 "	1366 "	1183 "
9. Գէդաբէգ "	23 "	150 "	125 "
10. Զարդախուլ "	118 "		
11. Խաչակապ "	73 "	585 "	523 "

Զարդախուլ գիւղի մարդահամարը չ'կարողացաւ ստանալ։ Այս մարդահամարի մէջ մտած չեմ ոչ — հարկատուներին, ուրեմն և հոգեւորականաց տները։

* *

Նոյն տեղից գրում են։

Այս տարի Գանձակի նահանգում ընդ քաղաքացիական տարի է։ Գանձակու ընտիր ցօրէնը վաճառվում է փութը 50—60 կ. ուրբերի ցօրենը վաճառվում է խանը (1 փ. 15 գր.) 50—60 կ.։ Այգիները առատ բերք են խոտանում,

միայն ջրի պոկատութիւնն զգալի է: Յուշն ամսին տնձ-
րենէր չեն գալիս համարեն:

Բ Ա Պ Ո Ւ

I

Ոչ միայն Կովկասում, այլ և Ռուսաստանի մէջ ներկայումս Բագու քաղաքը վայելում է մի ընդհանուր հռչակ, որը հազիւ թէ երբ և իցէ վիճակուած է եղել վայելելու Կովկասի մի ուրիշ քաղաքին: Այդ փոքրիկ ծովեզրեայ աննշան աւանը, որը մի քառասուն տարի առաջ հազիւ իւր մէջ պարունակել է մի քանի հարիւր տուն բնակիչ, այսօր ներկայացնում է Կովկասում մի կենտրոն, ուր ուղղուած է տնտեսական աշխարհի հայեացքը: Օր ըստ օրէ տնտեսապէս զարգանալով, համաշխարհային քարտէզի վերայ Բագուն արագութեամբ ըսկըսում է վայելել առաջնակարգ քաղաքի տեղը: Յիշուի ով որ քառասնական թուականներին տեսել է այդ քաղաքը, որ այդ ժամանակ յայտնի է եղել նորանով միայն, որ ծառայել է իբրեւ քաղաքացիական պահպան կողմերի լանցուորների համար, այսօր չէ կարողանում չը զարմանալ, տեսնելով այդ ժամանակուայ գիւղաքաղաքի տեղ մի նշանաւոր նահանգական քաղաք լիսուն հազար բնակիչներով: Քառասուն տարուայ ընթացքում Բագուն այնքան է զարգացել, որքան հազիւ թէ մի ուրիշ քաղաք կարողանայ զարգանալ հարիւրաւոր տարիների ընթացքում: Որպէս զի ընթերցողը կարողանալ մօտաւորապէս մի գաղափար կազմել այդ մասին, բաւական է ասել, որ այդ չորս տասնեակ տարիների ընթացքում Բագուն մեծացել է առ նուազը տասն անգամ, իսկ նորա բնակիչների թիւը բազմապատկուել է դոնէ քսան անգամ: Պարսկական այն ասածը, թէ «մինչև մինչև չի մեռնի, միւսը չի կենդանանալ», վերաբերելի է Անդրկովկասի երկու քաղաքներին—Շամախուն և Բագուն: 1859 թուականի երկրաշարժից յետոյ, նահանգատեղին Շամախուց փոխուելով Բագու, առաջինը սկսեց օր ըստ օրէ տնտեսապէս ընկնել և դատարկուել, իսկ վերջինը արագութեամբ զարգանալ և լցուել հազարաւոր գաղթականներով:

Սակայն Բագուն այդպիսի իւր արագ յառաջադիմութեամբ պարտական է ոչ այնքան այդ հանգամանքին, որքան բնութեան առատ պարգևներին: Նախապէս արդիւնաբերութիւնը, որը համայն տնտեսական աշխարհում ներկայումս մի ահագին նշանակութիւն է ստացել, ունենալով իւր կենտրոնատեղին Բագուն, բնական է, որ պիտի նպաստէր այդ փոքրիկ քաղաքի զարմանալի ծաղկման: Պրոֆէսսոր Մարկովիկովը, որ մի քանի տարի սորանից առաջ իւր մասնագիտական նպատակներով եկել էր այդ քաղաքը, իրաւացի զարմացմամբ բացականչում է. «միթէ հրաշք չէ, որ Կովկասի խուլ ան-

կիւնում գտնուող մի ստիական քաղաք այդպիսի կարճ միջոցում այդքան բարենորոգուել է»: Յարգելի պրոֆէսսորը միանգամայն հիացած Բագուից «Մոսկովսկիե Վեդօմօստի» լրագրի էջերի վերայ պնդում է թէ շատ չի անցնիլ և այդ քաղաքը կ'հասասարուի Մոսկուայի հետ: Մարկովիկովը նոյն իսկ ներկայ Բագուն համեմատելով վերջինի հետ, գտնում է, որ շատ կողմերով նա հենց այժմ անհամեմատ բարձր է Մոսկուայից, այն է իւր մաքրութեամբ, գեղեցիկ հարթ և լայն փողոցներով, հիանալի ծովեզրով, փառաւոր շինութիւններով: Մարկովիկովի այդպիսի մի համարձակ կարծիքը երբէք չի կարող զարմացնել նորան, ով որ տեսել է Բագուն մի տասը տարի առաջ և տեսնում է այժմ: Հազիւ մի հինգ տարի կայ, որ նորա փողոցներում ձմեռ ժամանակ անտանելի ցիւխ պատճառով անցուդարձ անելը անհնարին էր, իսկ այժմ այդ փողոցները ծածկուել են գեղեցիկ սալապատով, ընդարձակ, մաքուր ասֆալտեայ տրոտուարներով, որ թիֆլիզի անկանոն, նեղ, կեղտոտ և զաւիժալ փողոցներին սովորած բնակչի նախանձն է շարժում միանգամայն: Քաղաքային վարչութիւնը փորձառու և հասկացող քաղաքագլուխ Դեսպոյ Ջենովիչի և մանաւանդ նորա տեղապահ Քր. Անտօնեանի շնորհով օգտուելով նորաբոյս քաղաքի առատ նիւթական միջոցներից, չի զլանում վաղօրօք մտցնել այն բարեկարգութիւնները, որոնց մասին ներելի է նորան մտածել դեռ շատ տարիներ յետոյ:

Այդ բարեկարգութիւնների շարքում գլխաւոր տեղը բռնում են բուսականութիւնը և ջուրը, որոնցից առաջինի կատարեալ բացակայութեան և երկրորդի պակասութեան պատճառով Բագուի բնակիչները սաստիկ նեղութիւններ են կրում: Յիշուի շատ ցաւալի է տեսնել մի քաղաք, որ ամենայն կողմից տրամադրուած է տրտեսապէս զարգանալու, շրջապատուած չոր ու ցամաք, աւազային դաշտերով և թմբերով, որոնք կարծես թէ կրկնապատկուած են արեգակի ջերմութիւնը և ամբողջ ամառ անտանելի օդ են ներշնչում: Աշխատասէր բնակիչներին: Այդ պակասութիւնները լրացնելու համար քաղաքը այժմ որոնում է զանազան միջոցներ: Նշանաւոր և հետաքրքիր է այդ միջոցներից մէկը, որը երբեք տարի սորանից առաջ առաջարկուած էր այժմ դադարած ռուսաց «Մոլվա» լրագրի խմբագիր յայտնի Պօլեդիկան: Ահա ինչ էր առաջարկում պ. Պօլեդիկան: Գարնանը և ամառը, ամբողջ եօթ ամսուայ ընթացքում Բագուից գնում են Հաշտարխան նախալիս բերքերով լի անթիւ հեղուկից նաւեր: Այդ նաւերը «իննը կանգուն» ասված կայարանում, ուր Կասպից ծովը Վօլգա գետից բաժանվում է, դատարկելով ուրիշ նաւեր իրանց բեռը, այդտեղից վերադառնում են Բագու դատարկ: Սոցանից շատերը ջրի երեսում իրանց հաւասարակշռութիւնը պահելու համար միշտ կիսով չափ լցուած են ա-

ւագոյն: Պ. Պօլեղիկան ասում էր, որ աւագի փոխարէն, այդ նաւերը կարող են վերագաւառու ժամանակ Վօլգա գետի ջրով լցուել և բերել Բագու: Այդ ջուրը գալով նաւթային նաւերով ի Հարկէ անօգուտ է տնային գործածութեան համար, բայց նա կարող է օգտաւէտ լինել Բագուի բուսականութեան համար: Քաղաքին այդ ջուրը շատ թանգ չի արժենալ. բաւական է ծովեզրում դնել մի ահագին շոգեշարժ մեքենայ և այդ մեքենայի միջոցով ջուրը նաւերից ցրուել Բագուի շրջակայքը, ուր այդ ժամանակ կարելի կ'լինի այգիներ ձգելով, գոյացնել արուեստական բուսականութիւն:

Սակայն այդ միջոցը Բագուի քաղաքային վարչութիւնը գտաւ դժուար իրագործելի: Ներկայումս նա դիմել է աւելի հիմնաւոր և հեշտ միջոցի, այն է քաղաքի շրջակայքում փորել տալ բազմաթիւ ջրհորներ և այդ տեղից խողովակների միջոցով ջուրը թէ բաժանել քաղաքի մէջ բնակիչներին և թէ տարածել շրջակայքը: Այդ նպատակով այժմ քաղաքային վարչութիւնը բանակցութիւն է բացել Եւրոպայի յայտնի ինժինեը Մասկըլէի հետ, որի միջոցով նա մտադիր է ջրանցք կառուցանել Բագուում: Այդպիսով շատ կարելի է, որ Բագուն աւելի շատ ունենայ ջրանցք, քան թէ Թիֆլիզը:

Բացի դորանից քաղաքային դուման արդէն վճուել է կառուցանել ձիաքարշ երկաթուղի, թէ և դորա բացակայութիւնը այնքան էլ շօշափելի չէ բնակիչների համար, շնորհիւ անթիւ կառքերի, որոնց գինը շատ աւելի արժան է քան Թիֆլիզում:

Չ'նայելով որ փողոցային լուսաւորութիւնը նաւթի առատութեան շնորհով երեք անգամ զօրեղ է քան թէ Թիֆլիզում, Բագուն չի բաւականանում դորանով: Քաղաքային վարչութիւնը արդէն բանակցութիւն ունի մի քանի մասնագէտների հետ քաղաքի մէջ էլէքտրական լուսաւորութիւն մտցնելու: Էլէքտրական լուսաւորութիւնը Բագուի համար մի զարմանալի նորութիւն չի կարող համարուել, ըստ որում նոյն իսկ ներկայումս Նօբելի, Շիբայելի և մի քանի ուրիշ գլխաւոր նաւթային գործարաններ լուսաւորվում են էլէքտրականութեամբ: Սակայն Բագուի նման երիտասարդ քաղաքի համար դա առ ժամանակ շուայութիւն պիտի համարած և պրոֆ. Լիսինկոն այդ շուայութիւնը չի ներում նորան: Էլէքտրականութիւնը, ասում է յարգելի պրոֆէսսորը, նաւթային լուսաւորութեան սաստիկ թշնամին է և այժմ այդ երկու տարրերը իրարու հետ սաստիկ մրցման մէջ են: Բագուի նման քաղաքին, որ ձգտում է նպաստել իւր տեղական նաւթային արդիւնաբերութեան յառաջագիծութեան աններելի է հետևաբար առաջին օրինակը լինել Ռուսաստանում և առաւելութիւն տալ էլէքտրականութեան, այն ինչ նաւթային լուսաւորութիւնը նորա համար անհամեմատ յարմարաւոր է և արժան: Բայց Բագուի քաղաքային վարչութեան այդ դիտաւորութիւնը

վերագրելի է այն հանգամանքին, որ Բագուն հարուստ քաղաք է ուրեմն և ազատ է մտցնել այդտեղ ամենայն մի առաջնակարգ բարենորոգութիւն: Բագուն, որ առաջին նաւազը երեք անգամ փոքր է Թիֆլիզից իւր մեծութեամբ, տարեկան 400 հազար եկամուտ ունի և չունի ոչ մի կոպէկ պարտք: Նա մանաւանդ ամենայն յաջող է հանգամանքներ յոյս են տալիս, որ մօտիկ ապագայում այդ եկամուտը կարող է կրկնապատկուել, եթէ միայն նաւթային արդիւնաբերութիւնը, որ քաղաքի տնտեսական կան յառաջագիծութեան գլխաւոր միջոցն է, կընթացնի նոյն շաւղով, որով ընթանում է այժմ, այսինքն եթէ բնութիւնը կ'շարունակի արտադրել իւր բերքը անփոփոխութեամբ, ինչպէս այժմ:

Մենք հեռու ենք այժմեան Բագուն լիակատար նկարագրելու դիտաւորութենից, միայն ներկայ յօդուածով ծով մտադիր էինք մեր ընթերցողին մի ընդհանուր հասկացողութիւն տալ այդ անդրկովկասեան առաջնակարգ քաղաքի մասին, որպէս զի նա կարողանայ մի գաղափար կազմել թէ որքան մի երկիր կարող է յառաջագիծել, երբ նորա տնտեսական վիճակը կապուած է բնական առատ բերքերի մշակելուց: Բայց խօսելով Բագուի միայն արտաքին տնտեսական զարգացման մասին մենք շատ միակողմանի տեղեկութիւն կ'տալինք ընթերցողին, եթէ լուրջեամբ անցնէինք նաւթային արդիւնաբերութիւնը և Բագուի ներքին բարոյական վիճակը: Այդ պատճառով ներկայ յօդուածը ընդունենք իբրեւ լիակատար թե յառաջաբան խօստանում ենք նցւելիկ այդ հարցին մի շարք յօդուածներ: Մենք կաշխատենք մանրամասն ծանօթացնել ընթերցողին նախ նաւթային արդիւնաբերութեան ներկայ դրութեան հետ և ապա կ'խօսենք թէ ինչ նիւթական և բարոյական նշանակութիւն ունի թէ մասնաւորապէս Բագուի և թէ ընդհանրապէս Անդրկովկասի կեսնքի համար այդ արդիւնաբերութիւնը, որով յափշտակուած են ոչ միայն Ռուսաստանի այլ և Եւրոպայի շատ գործնական տնտեսագէտները: Մեր կարծիքով այդ արօրեայ հարցը շատ անելի նշանակութիւն ունի գուցէ մտածում է ընթերցողը և վերաբերելով վերջին կրի անմիջական շահերին, արժանի է դառնալու խորին ուշադրութեան առարկայ: Թերեւ միւս յօդուածներում մեզ յաջողուի բացատրել և այն թէ ինչ նշանակութիւն ունի նաւթային արդիւնաբերութիւնը մասնաւորապէս Անդրկովկասի հայերի համար:

Ա. Մ.

«Վաստօյնօէ Սբաղրենիէ» լրագիրը խօսելով թէ ի վերայ նորերումս դրած մաքսի մասին նկատում է, որ այդ մաքսը ընկնում է գլխաւորապէս չքաւոր գանձի վերայ: Այն պիտաբար չքաւոր մարդիկ լիաւոր հարկատու են թէյի համար և առաջին գնելիս այն հան-

գամանքից, որ թէյի մաքսը վերցնում են քաշից, առանց աչքի առաջ ունենալու թէյի արժանաւորութիւնը: Այս պատճառով մի անարգարութիւն է տեղի ունենում չքաւորների վերաբերութեամբ. Հարուստ գասակարգը, որ գընում է թէյն ֆունտին 3 րուբլի վճարելով, նոյն Հարկն է Հատուցանում, ինչ որ չքաւորը 1 ր. 20 կ. վճարելով ֆունտին: Տոկոսիքի վերածելով, բանից դուրս է գալիս, որ առաջինի վերայ ընկնում է 36%, իսկ երկրորդի վերայ 150%»: Ամփոփելով իւր խօսքը լրագիրն ասում է «մենք դարձեալ կրկնում ենք, որ թէյի վերայ մեծ մաքս է դրած և այն վերին աստիճանի անհաւասար բաժանում: Նա աւելի ընկնում է չքաւոր քան թէ Հարուստ դասակարգի վերայ և այդ կտուի այդպէս մինչև որ մաքսը կ'ընուի ոչ թէյի արժողութեան այլ քանակութեան վերայ»:

Տեղւոյս «Վովկասեան Կայսերական Բժշկական Ընկերութիւնը» առանձին դրամական մրցանակ ունի սահմանած ամենաընտիր աշխատանքի Համար, որ լոյս է տեսել տարուայ ընթացքում Ընկերութեան Հրատարակութեանց մէջ: Այդ մրցանակը այս տարի ընկերութեան որոշման Համաձայն ստացել է բժշկականութեան դօքտոր պ. Ս. Մայսուրեանը:

*
* *

Odessaer Zeitung'ի ասելով Բաքուայ կերօսինը աւելի և աւելի տարածվում է եգիպտոսում և կարելի է յուսալ, որ մեր կերօսինը ժամանակով բոլորովին դուրս կ'մղէ ամերիկականը: Վերջին ժամանակները Աղէքսանդրիա Հասել են երկու նաւ 27000 տակառ նաֆթայով: Ամերիկական կերօսինը արժէ այնտեղ փոքրիկ տակառը 6 ֆրանկ, իսկ Բաքուինը 5³/₄: Աչքի առաջ ունենալով, որ երկուսի տեսակը միևնոյնն է, մենք առիթ չունինք երկիւղ կրելու ամերիկականի մրցումից:

*
* *

ՄԻ ԲԱՐԵԿԱՐԳ ՎԱՆՔ ԳԱՆՁԱԿԻ ՆԱՀԱՆԳՈՒՄ

Մեր վանքերն ու վանական կալուածները այժմ աւելի քան երբ և իցէ պէտք է Հասարակութեան ուշադրութեան

արժանանալ: Դեռ ևս մօտիկ անցեալում, Հակառակ այն ինքնաճանաչութեան, որ օր աւուր զարթում էր ժողովրդի մէջ, տակաւ չէր պատահում, որ մեր վանքերն ու վանքական կալուածները անխնամ էին մնում կամ խնամվում էին շատ անբաւարար կերպով: Ներկայիս մասին աւելորդ է է խօսելն անգամ. երեք տարին լրանում է այն օրից, երբ ու իջմիածնայ գահը զուրկ է Հմուտ ղեկավարից. եթէ սուրա վերայ աւելացնենք և այն տաժանիւի Հիւանդութեանց տարիքը, որին ենթակայ էր Հոգեւոյս Հայրապետը, ապա կարող ենք երեւակայել, թէ մեր եկեղեցական գործերը նոցա թուում և կտուածների կառավարութիւնը, որպիսի դրութեան մէջ կը լինին: Մենք Հանգուցեալ կաթողիկոսի վարչական ընդունակութիւնները չափողանց դուրստողներէն չենք. սակայն պէտք է խոստովանենք, որ քանի չէր տաւապում նա ծանր Հիւանդութեան տակ, Մայր աթոռի տընտեսական կողմը նորա գլխաւոր Հոգածութիւններից մինն էր, որի Համար Հանգուցեալը քիչ ջանք չէ դրած դրել. բայց մի ձեռք ծախ չի տալ, ասած է, իսկ այն ձեռքերը, որոնց ջանքն էր վեհափառ կառավարութեան ղեկը իւր կաթողիկոսութեան երկրորդ տարեշրջանում, անՀմուտ, եթէ չասենք անհաւատարիմ, դոնուցանու Շատ վանքեր ունինք ներկայումս, որոնք աւերակ դրութեան մէջ են. որոնց կալուածները այս կամ այն բէգի, այս կամ այն ազգի սեպ-Հակառակութիւնն են դարձած: Բայց մի կողմ թողնենք կուրած ու յափշտակուած կալուածները. մեր ձեռքում մնացած կալուածներն իսկ, մենք Համազում ենք, եթէ խնամքով կառավարուելու լինին, էլի բաւական արդիւնք կարող են տալ: Ժամանակներն ըստ ամենայնի փոխուած են. մի կողմից ժողովրդի ջերմեւանդութիւնը պակասել է, վանքերի և եկեղեցիների արդիւնքները նուազել են վերջին ծաւրը. միւս կողմից անխնամ մնացած կալուածների անկրօն ստ մնացած մասն էլ վտանգի ներքոյ է, որովհետեւ պատմական ապացոյցների պակաս լինելով, մուքերը չ'կրցնելու Համար, կամ եղած ապացոյցների մէջ չիշտած սահմաններն ստուգելու Համար Հարկաբուած պիտի լինին գլմել ժողովրդի վիայութեանը. իսկ ժողովուրդը պատրաստ է ամեն տեսակ վիայութիւն տալ, միայն թէ Հոգը մասնաւորի՝ ուրեմն և վանքի սեպ-Հակառակութիւն չ'Համարուի, և ինքը կարողանայ առանց արգելքի օգտուել նորանից: Եթէ ուրիշ պատճառներ չլռելու չը լինին, Հէնց այս կրկնակի պատճառներով՝ մենք պարտաւոր ենք ամենայն խնամք ու ջանք դրծ դրնել, որպէս զի մեր վանքական և եկեղեցական կալուածները մի կողմից Հաստատ ապացոյցներով ապահովենք, իսկ միւս կողմից բարւօք կառավարենք ու արգիւնաւորենք: Յուսանք ուրեմն, որ յառաջիկայում նորընտիր կաթողիկոսի լուսամետ կարգադրութեան գլխաւոր ճիւղերից մինն էլ այս կը լինի: Մենք սպասում ենք տեսնել ու իջմիածնում ուրիշ ջանձնաժողովների կարգում նաեւ տնտեսական մի յանձնաժողով, որի նպատակը լինի բարեկարգել ու կառավարել եկեղեցական և վանքական կալուածները: Այսպիսի մի յանձնաժողովի մէջ գործնականապէս խնդրին ծանօթ Հոգեւորականների Հետ պէտք է լինին և մի քանի աշխարհական անձինք՝ տնտեսագիտութեան և գիւղատնտեսութեան Հըմուտ, որոնք ժամանակակից ուղղութեան և արգիւնաւոր դրութեան մէջ կը դնեն մեր վանքերի կալուածները: Մենք ունինք ընդարձակ անտառներ, բերրի վարելահողեր ու խոտ-Հարքներ, պատուական այգիներ, Հանգեր և անգոստաններ. պէտք է այդ ամենը խնամքով կառավարել, մշակել, արգիւնաւորել, պէտք է բուռնքների ձեռքից առնել, Հա-

բազմաթիվ մշակների ջանքերով, մշակների, որոնք Հսկողութեան, ղեկավարութեան և պատասխանատուութեան ներքոյ լինին: Պէտք է, ժամանակ է բոլոր այս կալուածները մի ուղղութեան, մի ղեկավարութեան, մի կոնտրոլի և մի կենդանական վարչութեան տակ դնել: Երբ վանքական կալուածները կը կառավարէ մի ջանձնաժողով և ոչ թէ մի ընչաքաղց անձն, այն ժամանակ չարիքները Հաղուադիւտ բացառութիւն կը կազմեն, մինչդեռ այժմ բարեկարգ վանքեր են, որ բացառութեան կողմն են մնում:

Մի այսպիսի ուրախացուցիչ բացառութեան Հանդիպեցանք մենք այս օրերս, որի վերաբերութեամբ և կամենում ենք մի երկու խօսք ասել: Մանուկներ մեզ Համար պարտք ենք Համարում այդ այն պատճառով, որ մեզանում սովորութիւն է դարձել այժմ աւելի պատարակելու Համար գրել ձեռք առնել և լաւ շարժառիթներն էլ վատի մէջ որոնելու աշխատել:

Մեր խօսքը ու թարգմանչաց վանքի մասին է:

Ս. Թարգմանչաց վանքը Պանձակի նահանգի նշանաւոր վանքերէն մինն է: Վանքի պատմական անցեալի մասին պիտի Հաղորդենք միայն, որ նա Հիմնուած է Մ. դարում նոյն ինքն ու Մերոպի ներկայութեամբ, որ այդտեղը իրան Համար կենդանի ընդունելով, ջանք է արած շրջակայ բազմութիւն: Հայ գիւղորէից մէջ քրիստոնէական Հաւատի ուսումը տարածել, կուսելով կապալաշտութեան մնացորդների դէմ: Եթէ ուրիշ պատմական Հաստատութիւն ևս չ'ըլլէր այս մասին (տես Աշխարհագրութիւն Հայաստանի, Վենետիկ 1853 թ.) մերձակայ գիւղի անունը—Խաչակապ կամ Խաչակալ և նորա շուրջը եղած բազմութիւն խաչերը, որոնց փորագրել է տուել երանելի Հայրապետը, որպէս զի նորահաս տաները ամենայն քայլափոխում Քրիստոսի Փրկարար խաչը տեսնեն և կապալաշտական չիշատակարանները մոռանան—բաւական ապացոյց են սորա Համար:

Հայի ճակատագրի նման զանազան փոփոխիչներն են թարկուելով՝ ու թարգմանչաց վանքն էլ դարերի ընթացքում մի քանի անգամ կործանուել և վերստին: Նորոգուել է և ամեն մի նորոգութեան ժամանակ կորցրել է իւր Հնութեան մի մասը: Ներկայումս եկեղեցու սեղանի կողմը, որ ինչպէս երևում է իւր սկզբնական դերքը պաշտպանել է, աւելի մեծ է, այնուհետեւ տառնեցող դարի սկզբին, (1029 թ.) նորոգութեան ենթարկուելով դասը և ժողովրդեան կանգնելու տեղը աւելի նեղ ու փոքր դիք են առել:

Վանքի մէջ եղած Հնութիւններից նշանաւոր են՝ երեք աւետարան, որոնցից մինը մանաւանդ չիշատակութեան արժանի է: Այս աւետարանը գրուած է ընտիր մագաղաթի վերայ ծայրէ ի ծայր խոշոր գլխագրերով: Աւետարանի սկզբում գրուած են մի քանի պատկերներ, որոնց գոյները անփոփոխ մնում են և ունին Հնագիտական մեծ արժանիք: Յիշատակարանի մէջ, այդ պատկերների այս ու այն կողմը, անհասկանալի նշանագրերով մի ինչ որ արձանագրած է: Տառերը՝ Հայկական տառերին ամենահեռաւոր նմանութիւն միայն ունին, բայց Հաստատ կարող եմ ասել, որ Հայերէն չեն: Այս հռչակաւոր աւետարանը չիշատակ է Գրիգոր Սիւնեաց իշխանի՝ 1312 թուին Խաթարազ վանքին տուած. ինքը աւետարանը աւելի Հին դարերի արտադրութիւն է, ինչպէս երևում է տառերի ձևից: Յիշատակութեան արժանի է և մի պատկեր ու Առաւածածնի, Հնակերտ բոլորովին: Այս պատկերի վերայ տիրամօր կերպարանքը բոլորովին ուրիշ գծագրութիւն ունի՝ մինչև այսօր իմ տեսած պատկերներիցս բոլորովին տարբեր: Աստուածածինը նկարած է

տախքը իւր զաւակի բերանին, որ Հաղիւ ուրեք կարելի է տեսնել: Հնութիւնների կարգումը կարելի է չիշել մի կպիսկուպիական կերպարեայ թաղ 1640 թուից, նոյնպէս մի կպիսկուպիական նոյն թուից: Մասունքների մէջ նշանաւոր է ու Ստեփանոս Նախովիայի մասունքը, նուիրուած վանքին Խաչակալի կպիսկուպիական 1558 թուին:

Վանքի ներկայի վերաբերութեամբ կասենք՝ որ Հաղիւ թէ մի որ և իցէ վանք ունենայ այն նախանձելի դրութիւնը, որին Հասցրած է այդ ինքն ըստ ինքեան աղքատ մեծ նաստանք: Երբ ճանապարհորդը, անցնելով Հաղուտ ու զուարճալի լեռնադաշտերից, ճոխ անտառներից և փորթամ վարելահողերից, մոտենում է այն ձորադէմին, որին վանքի ներկայ խնամակալը Արջաձոր է անուանել, նորա առաջ, բարձրաւանդակի լանջին, ձորի բերանում, գրաւիչ կերպով պատկերանում է ու թարգմանչաց վանքը, շրջապատուած մաքուր ու վաշիշաշէն բնակարաններով, պարտէզներով, խոտհարքներով, արտերով և նորաւորս անտառով: Մարդ աւամայից Հարցնում է իրան, թէ այս ամայի տեղը, կեդտոտ ու անշուք դիւղի Հանդէպ մրտեղից է այդ քաղաքավայել դերքը, այդ սիրունիկ շինուածքները, վանքի այդ արտաքին պայծառութիւնը, այդ կարգի ու կանոնը: Եւ քանի մօտենում է ճանապարհորդը վանքին, այնքան աւելի ու աւելի Համոզվում է, որ այժմ չի խաբել իրան: Հմուտ ձեռքը այդպէս գիտէ կառավարել և ոչինչ տեղից ստեղծել ու բարեղարդել իրան յանձնած բանը: Դեռ 1872 թուին այս վանքն էլ, մեր միւս վանքերի պէս, բարձի թողի արած, անշուք ու խախտա դրութեան մէջ է եղած: Այդ թուին՝ Հանդուցեալ կաթողիկոսի կամքին Համաձայն գանձակեցի Ներսէս Տէր-Ներսէսեանցը խնամակալ է նշանակվում այդ մենաստանին, ուր վանահայրութեան պաշտօն էր կատարում Թէոդորոս վարդապետ Շիրակոսին, որը սակաւ ընդմիջմամբ մինչև այսօր էլ վարում է այդ պաշտօնը:

Պ. Խնամակալի բացառիկ ջանքերով և թէ իրան ու թէ այլ բարեմիտ անձանց նուէրներով ու թարգմանչաց վանքը ներկայումս ունի մի բնակարան չորս ընդարձակ սենեակից բաղկացած, երկու նախասենեակ և մի կրաշէն ներքնատուն: Այդ բնակարանին կից կայ վանահայր կացարանը՝ մի ընդարձակ ու վաշիշաշ սենեակ, որի նմանը ու էջմիածնայ որբաղան կպիսկուպոսներից քիչերն ունին գուցէ: Այդ բոլոր սենեակները վաշիշապէս կահաւորուած են: Վանքը երեսուն մարդու Համար սեղան կարող է բանալ իւր բոլոր պատրաստութիւններով, ըստ եւրոպական պահանջման:

Ինքը եկեղեցին էլ շատ վաշիշաշ զարդարած ու նորոգած է. նա ունի երկու դաւիթ, ներքին և արտաքին. արտաքին դաւիթի մէջ է անասնատունը: Վանքին կից ընդարձակ պարսպապատի մէջ նոր սկսվում է պարտէզ շինուել. պարտէզի վերին մասում դուրս է բերած պատուական աղբիւր՝ դեղեցիկ աւաղանով: Ներկայումս վանքը 183 դեպիատին Հող միայն ունի. թէև նա ժամանակով, անկասկած, աւելի ընդարձակ կալուածքներ է ունեցել: Այսքանին էլ մեծ ջանքերով Հաղիւ կարողացել է կորուստից աղատել ներկայ կառավարիչը: Այդ 183 դեպիատին Հողի մէջ կայ՝ վարելահողեր, խոտհարք և անտառ, որ աւելի արօտատեղի կարող է լինել, որովհետեւ ծառերը առաջուց անխնայ կատորած լինելով, այժմ թիւերով է ծածկուած միայն:

Վանքի խնամակալը ունի շատ բարի մտադրութիւններ, որոնց մասին մենք առ այժմ աւելորդ ենք Համարում խօսել, բայց որոնց կատարեալ յաջողութիւն ենք ցանկանում:

Ոչ միայն վանքի ներքը, այլ և գաւթից դուրս կատարեալ բարեկարգութիւն է տիրում. վաքերի անտառը պահպանում է խնամքով վանքից գէպի գիւղը և դէպի վեր ապառաժոտ ու գոռարանցանելի ճանապարհը երկու վերտառչափ գեղեցիկ խճուղի է ձգած, ձորի վերայ շինած է կամուրջ: Կամուրջի ճակատի արձանագրութիւնը ասում է, որ երկվերտառ ճանապարհն ու կամուրջը շինուած է Աղէքսանդր Նիկիտիչ Թալիբեանի ծախքով:

Վանքի բոլոր սեպհակահուլթիւնքը, թէ շարժական և թէ անշարժ, մանրամասն արձանագրուած են ժապաւենեալ և վաւերացեալ մատենանում: Որոշած է ամէն մի առարկայի արժէքը և չափանիշ չափունիշ չիշուած է նուիրողների անուններն ու աղագանուները: Աչքի անցուցանելով կայից մատենան՝ մենք գտանք 93 յօդուածով չիշատակագրած բոլոր կայքերը, որոնց արժէքն է, չհաշուելով Հին մատենաները և իհարկէ անշարժ կալուածքները—1600 ր. 50 4. իննսուն և երկու յօդուածով չիշատակուած առարկաները թիւը 211 է:

Ժապաւենեալ մատենանի վերջում մի ընդարձակ ծանոթութեան մէջ կարդում ենք, որ բացի ս. Թարգմանչաց վանքը բարեկարգելուց, պ. Տէր-Ներսէսեանի հրահրանք բարեպաշտ անձինքներից ուղարկուած նուէրների մի մասն էլ ուղարկուել է դանազան վանքերի և գիւղական աղքատ եկեղեցիներին: Այնուհետեւ մի առ մի չիշատակուած են թէ որ եկեղեցուն ինչ է ընծայուած և երբ: Ընդամենը նուէրներ տուած է 35 եկեղեցու: Այս օժանդակութեանց մէջ չիշատակութեան արժանի է Հաշտարխանի առաջնորդ Գէորգ արքեպիսկոպոս Վեհապետեանի նուէրը, բարկացած վեց արկղ եկեղեցական սպասից, որ հանգուցեալը, ըստ միջնորդութեան պ. Տէր-Ներսէսեանի, ուղարկել է Նուխայ չաքորդ Գրեգորի վարդապետին իւր վիճակի աղքատ եկեղեցիներին բաժանելու համար: Յիշեալ սպասից արժէքը եղել է մօտաւորապէս 3000 րուբլի:

Ս. Թարգմանչաց վանքը, հարկաւ, միմիայն աղօթատեղի չէ եղած ի հնուց հետէ, այլ դարերի ընթացքում, հանգամանքները ներածին չափ, կրթութեան միակ աղբւրն է եղել մերձակայ գիւղերի համար: Աւելի նոր մաքով դպրոց ունեցել է այդ վանքը 1872 թուականից, ուր Թէոֆորոս հայր սուրբի առաջնորդութեամբ աշակերտները սովորելու են իդել հայոց լեզու (աշխարհաբար և գրաբար), ժամերգութիւն, թուաբանութիւն և ռուսաց լեզու: Ուսումնարանը ներկայումս, իհարկէ փակուած է: Թէ պ. Տէր-Ներսէսեանի և թէ վեհափառ կաթողիկոսի մտադրութիւնն այն է եղել, որ ժամանակով այդ վանքում կեդրոնական վանական ուսումնարան բացուի:

Գրութեան վերջին աւելորդ չեմ համարում մի երկու խօսք ևս վանքի վանահայր Հ. Թէոֆորոսի մասին ասել: Հայր սուրբը այն բացառիկ հոգեւորականներից է, որոնք սիրահար են մեր գրաբար լեզուին: Թէոֆորոս հայրը մեր Հին մատենագիրներից իւր ուրիշ առարկայ ընտրել է Նարեկացու ոսկեղենի գրուածքը, որ, ինչպէս յայտնի է, թէ և արձակ, բայց չափազանց ճոխ բանաստեղծական հիւսուածք է: Հայր սուրբը Նարեկի աղօթագրքը ոտանաւորել է վերածել՝ նոյնպէս գրաբար լեզուով. իսկ այժմ էլ գրաբարից սկսել է Թարգմանի աշխարհաբարի:

Մեր փոքրիկ ուղեորութեան ժամանակ երբ մենք վանք հասանք, պ. Տէր-Ներսէսեանին ամբողջապէս զբաղուած տեսանք վանքական գործերով. կիսաւարտ մնում է պարտիզի պարիսպը, սկսուած են և ուրիշ ձեռնարկութիւններ,

որոնք պէտք է վերջանան: Առ հասարակ վանքի խնամակալը շատ բարի մտադրութիւններ ունի, որոնց մասին կանոն են համարում դեռ ևս որեւէ կարծիք չայտնել. օրինակ նա կամենում է Արջաձորի ձորագլխից ջուր հանել, արհեստական կերպով, և նորանով ջրել տալ վանքի բերրի բայց ջրի պակասութիւնից ապարդիւն մնացած հողերը: Այդ ձեռնարկութեան համար շատ հաղարներ են պէտք, բայց մենք հաւատում ենք, որ պ. Տէր-Ներսէսեանը կը գտնէ այդ հաղարները: Պարոնը մտադիր է նմանապէս մեղուապահութիւն սկսել վանքում, որի համար մեծ յարմարութիւններ կան և անհրաժեշտ յարդրութիւն կունենայ: Միւս նոյնը չենք կարող ասել թռչնապահութեան մասին, որի համար ևս մտածում է պ. Տէր-Ներսէսեանը: Թռչնապահութիւնը մի կողմից աւելի ջանք ու հմտութիւն ու խնամք է պահանջում, իսկ միւս կողմից աւելի քիչ արդիւնք է խոտանում, ուրովհետեւ վանքը բաղմամարդ կեդրոնից շատ հեռու է:

Պ. Տէր-Ներսէսեանը ամենայն ամառ ընտանիքով ու Թարգմանչաց վանքում է անցկացնում, որովհետեւ հինց ամառ ժամանակն է գլխաւորապէս այգիսի տեղերում աւելի յարմար գործ կատարելու, մանաւանդ որ գիւղական գործերն էլ տարուայ այդ եղանակին են աւելի սատականում: Բայց կան մեղանում մի տեսակ մարդիկ, որոնք ամենայն բարի գործի շարժառիթը նեղ սահմաններն մէջ են որոնում. դրա կամենում են, որ այդ հասակն առած ու ծերացած մարդը ամբողջ օրերով այգիտեղ աշխատէ և իւր ընտանիքը լինամբու ու դաւակները վերայ հսկելու էլ իրաւունք չունենայ: Այսչափ բռնաբար ենք մենք, եթէ ուրիշ անուն չտանք հայի այդ յատկանիշին. մենք բամբասում ենք նոցա, որոնք շինում են, իսկ անտարբեր ենք նոցա վերաբերութեամբ, որոնք քանդում են:

Նրեք ժամ միայն մնացինք մենք այդ վայելչաշէն վանքի մէջ և, շատ ցաւում ենք, որ ստիպուած լինելով հեռանալ, չկարողացանք մանրամասն գիտողութեան ենթարկել բոլոր հնութիւնները: Մենք արձանագրեցինք միայն, ինչոր տեսանք, թէ և տեսածներս էլ քիչ չէին:

Յուլիսի 10-ին

Գանձակ:

ՃԱՆՍԱՊԱՐՀՈՐԴԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

(Շարունակութիւն *)

146) Օգոստոսի 7. Ցամալայ՝ առաջինից 12 վ. բնակիչներն են 40 տուն. ունին եկեղեցի քարաշէն, փայտածածիկ և մի փառաւոր ուսումնարանական շէնք, ուր ձմեռուայ ամիսներն երեխայք սովորում են մասնաւոր ընթերցանութիւն:

Այս արդէն Ախալքալախի գործակալութեան վերջին գիւղն է: Վերջացնելով Ախալքալախի ամբողջ գիւղերի այցելութիւնը, պէտք է այտեղ համառօտ կերպով առաջ բերենք մի քանի դատողութիւններ: Թէ Ծալկայի և թէ Ախալքալախի գիւղերի եկեղեցիներն զարդ—անթիւղինաց կողմից դրեթ չունին պակասութիւն. ամէնքն էլ ունին արծաթա-

*) Տես Արձագանք № 3.

(1812 Հոգի), ծածկատեղանք՝ 4 ծուխ (25 Հոգի): Հայք ունին չորս եկեղեցիներ — Գրիգորի, որ և առաջ եկեղեցին, սրբատաշ քարով և հոյակապ, ու Վարդանանց (նորքաղաքամասում), ու Լուսավորիչ և ու Ստեփաննոս (վերջինս ուխտատեղի անշուք փայտաշեն): Ս. Փրկչի գավթում գտնուում են հայոց յաջորդարանն և հոգ. կառավարութիւնը: Եկեղեցւոյ հարաւային պատի մօտ ամփոփուած է հանդուցեալ Կարապետ արքեպիսկոպոսը, որին երախտամոռ Ախալցխացիք զլացել էին մինչև ցայսօր մի մառմարեայ քար ձգելու. չը նայելով, որ բացի նորա մեծամեծ բարեքնեցի տարեկան էլ 14000 ըտելի նորա թողած գիւղերէն են ստանում: Եկեղեցւոյ ոչ հեռու Կարապետեան և Նիկաթէթեան հոգ. դըպրոցներն են: Անցած գնացած երկար տարիները գեռ չեն կարողացել նշանաւոր փոփոխութիւն անել դաղթական ժողովրդի բարբառի, սովորութիւններ և բնաւորութիւնների մէջ. համեմատաբար աւելի փոփոխութիւն գտնողը յայտնի բան է հազուադէպ:

Չմոռանանք չիշել, որ միւս գաւառութեանց ժողովուրդներն էլ ունին նմանապէս իրանց եկեղեցիներն:

Ախալցխան նշանաւոր է իւր արհեստներով մանաւանդ ոսկերչութիւնով. բայց այդ արհեստները կամաց կամաց ընկնում են պահանջի պակասութիւնից և աղքատութիւնը տարածուում է արհեստաւոր դասակարգի մէջ:

Բացի քաղաքի բնակիչներից գաւառում կառավարչական հաշուով երեւում է բնակիչների հետեւեալ թիւը.

- 1, Յունադաւաններ 4129 Հոգի
- 2, Հայեր 2210 Հոգի
- 3, Հայ կաթօլիկներ 2579 Հոգի
- 4, Մահմետականներ 29419 Հոգի
- 5, Հրէաներ 180 Հոգի

Ախալցխայի հոգևոր կառավարութեան անմիջական հսկողութեան ներքոյ գտնուած հայ գիւղերն, ուր այցելութեան գնացելնք ամսիս 9-ին, սոքա են,

148) Սաղե՝ 6 վ. հեռու. քաղաքից, կալուած վրացի իշխանի, ունի 14 տուն հայ բնակիչ, որոնք ունին մի եկեղեցի քարաշէն:

149) Օրայ՝ առաջինից 3 վ. բնակիչներն են 10 տուն հայք և չորս տուն տաճիկ. հայք ունին մի եկեղեցի հնա-ցած, կարօտ վերանորոգութեան, որ պիտի սխի գարնան. գիւղեցւոյ փոքր ինչ հեռու Ղուլալիս և Խալ գիւղերն են, որոնցից առաջինում կայ մի տուն հայ, երկրորդում երեք:

150) Փոքր Պամաճ՝ Օրալից 4 վ. բնակիչներն են 23 տ. ունին մի եկեղեցի քարաշէն:

151) Մեծ Պամաճ՝ առաջինից մի վ. ունի 23 տուն բնակիչ և մի քարաշէն եկեղեցի:

152) Մերայ՝ առաջինից 10 վ. ունի 12 տուն բնակիչ և մի եկեղեցի քարաշէն:

153) Ծուղբութ՝ առաջինից 2 վ. ունի 70 տուն բնակիչ և եկեղեցի հոյակապ, սրբատաշ քարով և թաղաշէն, որի գաւթում և մի ծխական դպրոց, փոքր ի շատէ կանոնաւոր: Եկեղեցւոյն կայ մի աւետարան գրչեայ երկաթադիր, մագաղաթի վերայ, գրուած հայ. Նիկ. թվին, որ ունի մեծ քաղմութիւն ուխտաւորների: Այս գիւղերն ընկնում են Ախալցխայի հարաւարեւմտեան կողմը. արեւելահողմը, քաղաքից երկու վերստ հեռու ձաւայ գիւղն է 9 տուն բնակիչներով, որոնք չունին եկեղեցի, հոգւում է սորանց Ախալցխայի քահանայ:

154) օգոստոսի 12: Աբաթութուման՝ Ախալցխայից 25 վ. հանքային ջրերով և առողջարար հովատուն օդով նշանաւոր ամարանոց և բուժանոց: Հանքային ջրերի վերայ վերջին տարիներում կէս միլիօնաչափ ծախք է եղած գանձարանից բժշկապետ Ռէմերտի ձեռքով, առաջաններ, մեքենաներ և ջրանցք — խողովակներ պատրաստելու համար և ամին տարի էլ գեռ շարունակուում են յարմարութիւնների համար շատ թէ քիչ ծախսեր լինել, բայց յայտնի է բժիշկների կարծիքը խողովակներով տարած այդ ջրերի փոքր ինչ իրանց զօրութիւնը կորցնելու մասին: Այդ բանը մի երկու տարի սատակ նուազեցրեց հեանդ այցելուների թիւը, իսկ այս տարի դարձեալ բաւական բազմութիւն կար հաւաքուած: Շինութիւններն առ հասարակ շատ փառաւոր են և շքեղ: Հաստատուն բնակիչներ կան այստեղ 15 տուն հայեր և 15—20 տուն ռուսներ: Հայերը չունին եկեղեցի հաստատուն և կառավարվում են մի փոքրիկ աղօթատնով, ունենալով իրանց հովուող Ախալցխայից երթեկող քահանայ. եկեղեցւո պէտքը զգալի է:

155) օգոստ. 13. Ազդր՝ Ախալցխայից 19 վ. փոստային առաջին կայարանն է 200 տուն տաճիկ և 40 տուն հայ բնակիչներով, Կուր գետի ձախ ափին: Հայք ունին մի եկեղեցի անշուք և նորա կողքին մի ծխական դպրոց, ուր տղայոց հետ սովորում են և աղջիկներ: Կուր գետի աջ ափին լեւան գաղաթին գտնուում է քարաշէն ընդարձակ մի բերդ, որի պարիսպը մինչև այսօր գեռ ամբողջ կայ. Ազդրից 12 վ. Սարաշի (կող իջեալն է. և այնտեղից վերստ

156) Բօրժօմ՝ պատուական ամարանոցն, յայտնի նոյնպէս հանքային ջրերով: Ամարանոցի տեղն իւր շրջապատ անտառներով այժմ կալուածք է մեծ իշխան Միք. Նիկօլայի վիչի, որի պալատը գտնուում է Կուր գետի ձախ ափին: Տեղից հաստատուն բնակիչներն են հայք 30 տուն, յոյներ 20 տուն, ռուսներ 80 տուն, վրացիներ 20 տուն, հրէայ 1 տուն և տաճիկ 1 տուն. հայերն ունին մի նորաշէն հոյակապ եկեղեցի:

Այստեղից հետեւեալ օրը օգոստ. 14-ին ուղեցինք մեր ճանապարհը դէպի երկաթուղւոյ Խաշուրի կայարանը՝ Բաթում և այնտեղից Աբխազիա գնալու համար. Բաթում Կարսի վիճակին է ստորադրվում. ունի այժմ 3000 տուն բնակիչ, թողը հաղարաւոր մշակներ և պանդուխտ առեւտրականներ: Հայեր կան այստեղ 64 տուն, բացի պանդուխտներից, և ունին մի փայտեայ եկեղեցի նորաշէն և մի դպրոց, որոնց շինութեան գլխաւոր հոգատար եղել է տեղւոյն ծխապէր բարեկրօն Կոստանդին քահանայն Տէր-Ստեփանեանց: Բայց որովհետեւ Բաթումը մեծ ապագայ ունի և օրէցօր ընդարձակվում է, այդ պատճառով էլ հաւանական է, որ մօտիկ ժամանակում հայերի թիւը այստեղ կբազմապատկուի:

Շոգեհաւին սպասելու պատճառով երեք օր հարկադրուած էինք սպասել այստեղ և միայն օգոստոսի 18-ին կարողացանք մեկնել դէպի Աբխազիա երթալու, այս կողմերում ցրտած հայ գաղթականներին այցելելու համար:

Մի քանի տարի յառաջ լուեցաւ միայն, որ Յաճկաւտանից ողորմելի հայ գիւղացիներ Տրապիզոնի, Սամսոնի և միւս կողմերից գաղթել են Աբխազիա ապրուստ հայթայթելու յուսով. և մեծամեծ զրկանքների, կորուստների և կիսով չափ մահուան մատնուելուց յետոյ, տեղափոխուել են Սև ծովի ափերում, իսկ նորանից յետոյ, թէ ինչ գրութեան են նոքա, որքան տուն են և ինչպէս են կառավարուում, այնքան անծանօթ է մնացել հայ հասարակութեան, ու մինչև ան-

գամ նորանց տեղերն էլ և ճանապարհն էլ մեզ ցոյց տալ ոչ ոք կարողացաւ. ոմանք մեզ ասացին, որ պետի դուրս գանք Սուխում և այդ տեղից ցամաքով շարունակենք մեր ճանապարհը նոցա բնակած գիւղերով. բայց Սուխում հասած՝ տեղացի հայերից ոմանք խորհուրդ տուին դուրս գալ Գուդաուդ. իսկ դեռ այս վերջին տեղը չ'հասած՝ նաեւ մէջ գտնուող մի հայ բարոք համարեց մեզ գնալ Տուափոն. այդպէս էլ արեցինք. բայց բանից դուրս եկաւ, որ այդ էլ սխալ ուղևորութիւն է եղել: Իսկապէս Տիֆլիսի թեմին վերաբերում են այն գաղթական գիւղերն, որոնք Գուդաուդի և Սուխումի մէջտեղն են բնակում. իսկ Տուափոնում նստող Սև ծովային ափերի Վելիամինովեան բաժնի գիւղերն իշխող Հոգաբարձուի (Попечитель Вельяминовскаго Отдѣла Черноморскихъ приобретенныхъ поселеній.) իրաւասութեան տակ գտնուած գիւղերն Աստրախանի թեմին պետի պատկանին, որովհետեւ այդ Հոգաբարձական բաժինը ենթարկուած է Նովոռոսիյսկի նահանգապետին. թէև մտադրութիւն կայ քաղաքային այժմու բաժանման մէջ փոփոխութիւն առնել և հաւանական կարծւում է, որ Վելիամինովեան բաժինն անցնի Գուդաուդի նահանգին. հետեւեալ այդ գաղթականներն էլ բացի Կուբանեան նահանգում եղածներէն, պետի գարձեալ Տիֆլիսի վեհապետի պատկանին, այսու ամենայնիւ թէ այսպէս և թէ այնպէս մինչև Տուափոն է կիսով լինելով հարկ համարեց որբոցան առաջնորդը այցելել և այդ մասի գաղթականներն, խրատներ չորհորներ կարդալ և պէտք եղածը հաղորդել ուր հարկ լինէր: Օգոստոսի 19-ին շոգենաւը կանգնեց Տուափոնի գիւմաց, ուստի տեղացի կառավարիչ Հոգաբարձուն կապիտան Կոստանդին Սիմեոնովիչ Կոչլով գիւմարեցիով շոգենաւի մէջ նորին որբադնութեան տարաւ իւր սեպհական բնակարանն, ուր գիշերելուց յետոյ միւս օրը առաջատար նաւակով պետի անցնէինք Ջուդգուայ և միւս գիւղերն, որովհետեւ ցամաքային ճանապարհն աւելի գիւղաբնակաց և աւելի տաղտկալի է քան թէ ծովայինը. բայց Սև ծովը խռովելով արդեւեց մեզ այդ օրը դուրս գալ և մենք բաւականացանք Տուափոնում գտնուող տաս Հոգի պանդուխտ հայերի հետ խօսել և ծխելութեւ և հաղորդութեւն խնդրողներին հաղորդել:

Բայց չորս օր Տուափոնի եղանակին սպասելով և հնաբաւորութեւն չ'գտնելով գնալու, օգոստոսի 23-ին ահամայ կամօք շոգենաւ նստեցինք վերադառնալու: Պարոն Հոգաբարձուի տուած պաշտօնական տեղեկութեան վերայ առաջ ենք բերում հետեւեալ տեղեկութիւններն այդ Վելիամինովեան բաժնի գաղթականներին մասին: Ընդ ամենը հինգ տեղում հաստատուած են դուքա և սոքա են 1) Բաղնի, 8 տուն բնակիչ (33 հ.), 2) Բաղնիքբաշովա 36 տուն (201 հ.), 3) Արմենակայեա (Շաբաշկայ) 53 տուն (316 հ.), 4) Վերինի Գոֆանակայեա 12 տուն (55 հ.), 5) Պուկովնիչիա 20 տուն (3 հ.): Բացի սորանցից նոր ժամանակում էլ կան գաղթած 70 տուն հայեր (295 հոգի) որոնք թէ և ընդունել են ուսուց հպատակութեւն, բայց դեռ առանձին բնակիչներ չեն և ցրուած են Վելիամինովեան բաժնի զանազան տեղերում: Սոցա գլխաւոր պարագայունքն է ծխախոտի մշակութիւն, որն իրանց, ինչպէս ասում են, բաւական չափով է: Որքան խմացանք պ. Հոգաբարձուի ցաւակցական խօսքերից բարոյապէս սոքա փշախալու վերայ են. ասողեան հիւանդութիւնը մէջնեւն ոկոած է տարածուել. նոքա թուրուած են ողորմելի բաղտի կամքին: Միակ քահանայն, որ կառավարում է այդ ցրուած ժողովուրդը, ծերունի հեւան

դոտ մէկն է, որին օգնական տրուեցաւ մի նոր ձեռնադրուած երեսօտարդ քահանայ:

Տուափոնից շոգենաւ նստելով 24-ին դուրս եկանք Գուդաուդ, բարձրադիր և գեղեցիկ հայեաց նաւահանգիստն, ուր բնակում են սակաւաթիւ Աբխազներ, որոնք բնդունել են Օրթոքոքս եկեղեցւոյ դաւանութիւնն, և ունին մի ուսուցչահայ և եկեղեցի. այստեղ նստում է ստեղծանութեան ներկայացուցիչն, որ կառավարում է 16000 հոգուց բաղկացած ժողովուրդը ղեկավարական ժողովրդական օրէնքով, ենթարկուելով Սուխումի շրջանին. Գուդաուդի այժմու կառավարչի, պ. Խրիստաֆօր Կարամուրչաչի ուղեկցութեամբ ձեր նստելով գնացինք Աջաւար և Մեցեբայ (20 վերստ Գուդաուդից) հայ գաղթականներին մէկ մէկի կից գիւղերն, որոնք գաղթել են հինգ տարի չառաջ Տաճկաստանից. ունին սոքա մի փայտաշէն եկեղեցի և մի քահանայ և սարայում են ծխախոտի մշակութեամբ, օրով փոքր չի շատէ սկսել են բարեօքել իրանց ապրուստը. Բարեբաւոյ և աշխատանքը ժողովուրդ են տոքա և վայելում են տեղական իշխանաւորների համակրութիւնը: Գիւղի գերբը լեռնային է, ուստի և օդը փոստակար չէ: Ներսէ գեղի բնակիչները միասին 180 տուն են: Սոցա մասին պէտք եղածը սրբադան առաջնորդը կարգադրեց և անցանք Անուխայ գիւղն, որ չորս վերստ հեռու է առաջնից, կալուած վրացի Շիրվաշիձէ իշխանի, ուր բնակում են ժամանակաւորապէս 60-ի չափ տ. հայ գաղթականներ և ունին մի քահանայ առանց եկեղեցւոյ. այստեղից 15 վերստ ճանապարհորդելով հասանք ուսուց Նովո-Աֆօնիի մենաստանն, ուր և գիշերեցինք: Տասն և մէկ տարի է որ հին Աֆօնի վանքի միաբաններից ուսուց իրօնաւորներ գալով այստեղ հիմնել են այս մենաստանը թէ նորոգելով Սիմօն Կանանացու անուշով գտնուած աւերակ եկեղեցին, և թէ շինելով ուրիշ նոր եկեղեցի մի և նոյն այն տեղում, ուր Գեորգիայեց տիրապետութեան ժամանակ կառուցուած էր նշանաւոր ամրոց, որի մնացորդները կան մինչև այսօր:

Վանքի աշխատանքը միաբանութիւնը վերջին պատերազմի ժամանակը փախչելով այստեղից և վերադարձին իւր բոլոր շինութիւնները տաճիկներից աւերած գտնելով՝ սկսել է բուռն եռանդով ՚ի նորոց վերանորոգել և նոր նոր հոյսակապ փառաւոր շինութիւններ աւելցնել—միաբանութեան սենեակներ, վարչարչ հիւրանոցներ, դպրոց, ուր սովորում են Աբխազ երեխաներ, այգիներ, պարտեզներ, ջրաղաց, ջրվիժ, նաւահանգիստ և այլն. և իւր ձեռնարկութեանց համար թէ քաջալերութիւն է գտնում կառավարութիւնից, ձեռք բերելով բաւական ընդարձակ կալուած և թէ հին Աֆօնեան վանքի ուսուց միաբանութիւնից օժանդակութեւն, որի մի մասն են համարում: Վանքի բոլոր տնտեսական կառավարութեան ճիւղերի վերայ աշխատում են անձամբ իրանք միաբանները, որով և տնտեսապէս բոլորովին ապահոված և հարստացած է վանքը: Միաբանների թիւը հասնում է 150-ի, որոնցից 60-ը աբեղաներ են և ունին մի ինքնաւար վանահայր, մնացածները եկեղեցական սպասուորներ և դպիւրներ: Մտաւոր զարգացման կողմից յետ է միաբանութիւնն և միայն նուիրուած է տնտեսական աշխատութիւնների և ժամերգութեան, որ կատարում է օրը հինգ անգամ ըստ նախնաւանդ սովորութեան մենաստանների. սոքա ունին ի հարկէ ապագայում կատարելիք մեծ դեր Աբխազիայի վերաբերութեամբ, որի համար և տէրութեան քաջալերութիւնը գտնում են. բայց այժմու մտաւոր պատրաստութիւնը իրանց դեռ այդ ճանապարհի վերայ չէ

դրել: Վանքի միաբանութիւնը ուրախատիրտ հիւրասիրութիւնով պատուեց մեզ և միւս օրը ճանապարհ դրեցին հանդիսով: Այդտեղից 25-ին օգոստոսի ճանապարհորդելով հասանք Փիտերքիւտ գիւղ հայ գաղթականների, որոնք 50 տուն են և ունին մի քահանայ և մի հիւսուած որմերով եկեղեցի: Տեղւոյն օգն և ջուրը շատ պատուական լինելով ցանկանում են դռքա մշտապէս բնակել, բայց, ինչքան տեղեկացանք պաշտօնական աղբիւրից, այդ չպիտի յաջողի, որովհետեւ նրանց ձեռքում գտնուած հողը արքունական չէ համարվում այլ մասնաւոր մարդկանց սեպհականութիւն, որոնք պահանջում են դորանց այդտեղից դուրս գալը: Այստեղից 15 վերստ ճանապարհորդելով ձիերով Սե ծովի ափով հասանք Սուխում քաղաքն և միւս օրը շոգեհաւը մեզ հանեց դարձեալ Բաթում, ուստի ուղևորութեանք գէպի Տիֆլիս:

(Կը շարունակուի)

* *

«Արձագանքի» անցեալ համարում տպուած «Այբուբատ» քարտը՝ գեղեցիկ վէպիկը պատկանում է Բուժանիայի Թագուհու գրչին, որ իւր գրականական աշխատութիւնները ստորագրում է Կարմէն Սիւլա անունով:

ՖԵԼԻԵՏՕՆ

ՃՐԱԳԱՎԱՌ ՊԱՏՈՒՀԱՆԸ

(Ֆրանսուա Կօպէ):

Ամառուան գիշեր է, փոթորկալից և մութ, առանց լուսնի առանց աստղերի: Յանցառ և լիսպոր ծառուկներով տնկուած լայն ճեմելիքի վերայ Թաք Թաք անցնում են քանի մի ուշացածներ և գաղի փողակների կրկնակի շարքը, որք վառ ցցուած են խեղտող օդի մէջ, գնալով հեռու հեռու կորչում են արձակալարի ամալութեան մէջ:

Ճնշող տօթից, յոգնածութենից, օգոստոս ամսի մոծակների իւր լապտերի շուրջը արած սպառնալի բզրոցից իւր սենեակի մէջ հալածուած, Լուդովիկը վերկացաւ իւր բաղկաթուղի, մի տրտում հայեացք ձգեց վէպի մի երեսի վերայ, որ նա չէր կարողացել աւարտել—առանց հաճոյքի և եռանդի գրուած, եղծումներով խճճած անպիտան մի երես—և յետոյ, յուսաբեկ, ճրագը մարեց, իջաւ չորս չարկ ներքի, անցաւ ճեմելիքի միւս կողմը ու նստաւ իւր տանը գիւմացի փոքրիկ գարեջրատան դուրը դրուած մի սեղանի մօտ:

Անտանելի գիշեր: Ծապկանց ու ցնցոտիները հադին ծառայի տուած դարձրի բաժակից այնպիսի տուտախի (huis) հոտէր գալիս, որ մարդու սիրտ էր խառնում. այստեղ էլ նոյնքան շոգ որքան ծանր և եթէ մի փոքրիկ հողմ է շարժուում, այն էլ հիւսիսի շնչի պէս տաք: Այժմ Լուդովիկը

մտածում է, թէ լաւ կլինէր որ տանը մնար գուցէ հենց անկողին մտնէր: Իրաւունք ունի Պառքալ, մարդ պէտք է իւր սենեակում մնայ. անտեղի չէ նոյնպէս արաքական առածը թէ՛ պառկած աւելի լաւ է քան նստած, և մեռած աւելի լաւ քան պառկած: Մեռած—էհ, այո, Աստուած վիպ: Նա զգուէլ է արդէն անբաղդ և, ո՛ր գիտէ, անտաղանդ բանասէրի դաժան կեանքից: Միթէ այդ կեանքը նոյնքան միակերպ չէ որքան ձիաքարը վաղօնների ճանապարհը, վաղանների, որք իւրաքանչիւր տասն վաղիկեանի վերայ գրելովում են նորա առջևից թողոտ խճուղու վերայ, իրանց ուժաւապառ ձիերի դանդաղ օտուտներով: Ինքն էլ իւր խըշտիքն ու վարսակը ճարելու համար, ստիպուած է եղել կառքի ձիւ նման մի լրագրի սամին լծուելու: Միթէ սանձը բերնին քարշ գալը աւելի հեշտ է քան ցալում լծուած քարշ տալը: Ի՞նչ փէշակ է ոտանաւորներ ու ածականներ վաճառել: Բայց տես որ նա ահա երեսուն և ութ տարեկան է: Առաւօտը, իւր մօրուքը օտարելիս նա տեսնում է, որ քունքերի մօտ արդէն մազերը սկսում են սպիտակել: Անդառնալի կորած երիտասարդութիւն: Նւ իրօք իւր անցեալի մէջ չկայ ոչ մի քնքոյշ և քաղցր բան, ոչ մի «գալար վայր», ինչպէս ասում են Անգլիացիք, ոչ այլ ինչ բայց միայն չքաւոր ամուրիի տխուր և ամօթալի սիրոյ չարաբերութիւնք և եթէ տակաւին իւր սրտում մնացել են կանանց անուշներ, նրանք փորագրուած են այնտեղ իբրեւ սառնօցի վերայ: Լալու չափ տխրելով, նա մտաբերում է իւր անցուցած ամենաթշուառ գիշերներից մինը, մեհամարտի նախընթաց մի գիշեր, որ նա անցուցել է պատահական մի սիրուհու կողքին, որին նա չուզեց անգամ զարթեցնել և համբուրել չառաջ քան մեհամարտութեան երեսը, այն աստիճան զգում էր, որ այդ իւր կողքին պառկած կինը իրեն օտար է:

Իւր տխուր երազների մէջ ընկղմած, Լուդովիկը մեքենայօրէն նայում է իւր առջևի բաժակը պարպելու համար գլուխը վերուցած միջոցին նկատում է յանկարծ իւր տան հինգերորդ չարկում, ճիշտ իւր սենեակի վերեւ ճրագով լուսաւորուած մի պատուհան:

Ամբողջ տանը մէջ, նաև հարեան տների մէջ դա միակ պատուհանն է, որ լոյս ունի, վասն զի քաղաքի արտաքին մասերում մարդիք կանուխ են քնում և որովհետեւ խաւար մթնոլորտի մէջ, այդ գիշերուան պահուն, տների գագաթները կորչում են մթութեան մէջ, այդ ճրագավառ պատուհանը խաւարի մէջտեղը փարոսի նման մի խաղաղ և անշարժ լոյս է արձակում: Պատուհանը բաց է, բայց սպիտակ վարդաօյրը քաշուած, որ հովը դարկելուն պէս ցընցում է:

—Ո՛ր կարող է լինել այնտեղ բնակւողը, հարցնում է ինքն իրեն Լուդովիկը:

Նւ նա այդ պահուն զգում է ինքը զինքը այնքան տխուր, այնքան մոռացուած, միայնակ և ճրագավառ պատուհանը այնպէս խաղաղ լոյս է արձակում, որ նա իւր երեւակալութեան հեզնական մի ցնորքի աղբեցութեան տակ, մտաւորապէս աչքի է անցնում բոլոր այն երջանիկ արարածներին—անշուշտ աւելի երջանիկ քան ինքը—որք գուցէ բնակուել են այդ բարձրագիւր սենեակում: Ամեն մարդ, որին ձանձրոյթը կամ վիշտը դուրս է մղել սենեակից և որ աշխատել է կեանքի յուսահատութիւնը գիշերային դժոխանքի մէջ մաշել, ծանօթ է այդ զգացման հետ: Ո՛րը նրանցից տեսնելով գիշերուան մէջ մի վառ պատուհան չէ ասել ինքն իրան «այնտեղ անկասկած երջանկութիւն է տիրում» և երկար երկար չէ նայել նորա վերայ մթութեան խորքից, սիր-

տը մի կերպ նախանձով չուզուած—որպէս չուսահատեալի մէկը, որ, երկրի վերայ ամեն բանից խաբուած, տակաւին մի մեղամաղձատ մտխարութիւն է գտնում որ և է մի աստղի նայած ժամանակ և ինքն իրեն յոյս է տալիս, թէ այնտեղ իւր համար նոր կեանք է սկսելու:

* *

—Ո՞վ կարող է լինել այնտեղ բնակաւոր, ասում է ինքն իրեն Լուգովիկը: Ո՞վ է արդեօք այդպէս ուշ արթնում մնացել:

Իրեն նման մի աշխատող, թերևս, մի բանաւոր, մի բանաստեղծ: Ո՞չ արդեօք պատշգամբի վերայ քանի մի անգամ բարեկէլ է ինքը մի բուրդովն երկտասարդ մարդոյ, նիհար դէմքով և խեղճ հագուած, սովորաբար մի գլխի ձեռքին: Հենց այդ է: Այդ պատանին անշուշտ ձեռք է բերում իւր օրական անհրաժեշտ հինգ ֆրանքը առաւօտը մի գառ տալով, վաճառելով մի կտոր իւր ուսած լատիներէնից. իսկ մնացեալ բոլոր ժամանակը նուիրուած է բանաստեղծութեան և գեղարուեստին: Նա խեղճ է, շնտ խեղճ է, բայց նուշանի պէս հպարտ և անարատ. նա անխախտ պահպանել է իւր երկտասարդութեան ու ցնորքների գանձը, և եթէ, չնայելով իւր հնամաշ հագուստին, գրիգէտին մէկը ժպտում է նորա երեսին, նա խոնարհիցում է. կոյսի նըման, իւր խոր, թաշկալ թերթիքութեամբ զարդարուած աչքերը, ինքը զինքը իւր ասպագայ Բէատրիչի համար պահպանելով:

Անկասկած, նա փառքի նախանձախնդիր է, բայց նա ձգտում է ձեռք բերել այդ փառքը մի վաշտուշ երկասիւրովութեամբ: Ուր նա պիտի գեղաց իւր հոգւոյ կատարեալ անկեղծութիւնը. նա չարգում է իւր գրիչը, ինչպէս մի բաղդախոյրը ասպետ կը չարգէ իւր սուրը և աւելի չօժար է սովից մեռնել, քան դառնալ գրականութեան նահատակ և խմբագրութեան կաբինէտների թքամանների մէջ սիգարի կտորներ ցանել: Անշուշտ գեռ նա կեանք չէ տեսել, այդ աղնիւ պատանին, բայց ինչքէն է պէտք բանաստեղծին իւր կեանքը, եթէ ոչ թաւամեղու, իւր ցնորքները մեռցնելու համար, և այս քաղցիւ նա գրում է իւր առաջին տաղը, իւր պատանեկութեան ստուածալին բերթումը, այն, որ միայն մի անգամ է գրվում. նա ստեղծում է մի սքանչելի դրախտ, անհնաբին մի դրախտ, ուր թռչունը անուշահոտ է, ուր ծաղիկը թե ունի, ուր բոլոր կանաչք աստղերի նման անաչատ են և հեղ, ուր միմիայն զգացմունք և երազներ են բնակում, և այնուհետեւ երբ նա իւր երգերին թուղ կը տալ, նրանց կարգաւոր ու երգելով արեցածները, պիտի մնան ախար ու տրտում, որպէս զեղխութեամբ անցուցած երեկոյի հետեւալ օրը և դառն զոյժով պիտի տանջուին, մտածելով: որ կեանքը այնպէս գեղեցիկ չէ:

Բայց տակաւին նորա քերթումը իւր սեփականութիւն է, այդ քերթումը, որ գեռ անկատար է ուստի և աւելի թանկագին, որովհետեւ ստուերագրի միջով նա կարող է տեսնել նորա կատարելատիպը: Արդեօք ի՞նչ է անում այս քաղցիւ պատանի բանաստեղծը: Գուցէ պառկել է արդէն մինչև գիշերվում խորքը կարգաւոր համար, գուցէ ձեռքն է առել իւր կաշուէ անկողնի մօտ դրուած սեղանի վերայից մի սիրած գիրք, որ նա հարկը անգամ կարդացել է և որի տողամէջերում իւր հզօր և թարմ երեւակալութեան համար բացվում են անսահման հորիզոններ: Բայց ոչ, նա երեւի ամբողջ երեկոն աշխատել է, նա գրել է իւր ամենագեղեցիկ

ստանաւորները մի քանիսը. չէտոյ, վաստակաբեկ, ընկել է իւր մէծ բաղաթուռի վերայ, նորա պատանեկական հեանաւի գլուխը թեքուել է ուսի վերայ, աչքերը փակուել են և գրիչը ձեռքից վաչր սահել. բայց երազում նա շարունակ իւր չը քաղցած տողերն է տեսնում և նրան թվում է թէ հաճեցած Մուսայն—նորա համար դեռ գոյութիւն ունի Մուսայն, երբև հրեշտականման մի մպր—կրթնած իւր բաղաթուռի թիկնոցին, ժպտալով նայում է իրեն քնած տեղը և մերթ ընդ մերթ թեթեւ ձեռքով հեռացնում է իւր մաղերը և երկնք երկնք համբուրում է իւր ճակատը:

* *

—Ո՞վ է բնակվում այնտեղ, հարցնում է ինքն իրեն Լուգովիկը, խորհրդաւոր պատուհանի հրապուրանքով չափշտակուած և իւր մտքերը աննպատակ ամեն կողմը թափառեցնելով:

Սիրահարներ: Այն, սիրահարներ, որոց համար աշխուհում իչինչ գոյութիւն չունի բացի իրանց փոխադարձ անսպառելի ցանկութիւնը, և որոց հայեացքը երբեք աւելի հեռու չէ գնում քան մինչև իրանց իրարու խառնուած, լուսնի լուսի տակ իրանց առջը սահող շուաքները: Ահ, մատաղ և սիրուն զոյգ. նրանց ռամկական իգիւլը պարզապէս սկսել է արուարձանի մի ծալքում, մի երեկոյ, մինչդեռ գիպուածով իրարու մօտ նստած նրանք դիտում էին վաշտաշէն ձկների շրջադարձը: Բայց աղջիկը լուսնի նկատել էր, որ նա, ուսանողը, շիկահեր է, վառ կարմիր շրթունքներով. իսկ ինքը, պատանին, մի քաղցում արդէն անձնատուր եղաւ այդ սեւագանգուր աղջկան, երգի պէս կայտառ աչքերով. և նրանց քոսնամեայ հասակը չէ դանդաղել թոյլ տալ նրանց երջանիկ լինելու: Այդ տեսում է արդէն դարնան, կեռաւոր փնջակների օրերից, բայց նրանք դեռ այն հասակումն են, ուր վաղը ասելը չաւտեան տակ է և նրանք իրանց տանիքի տակի սենեակը համբուցների բոցն են դարձրել:

Կարգից դուրս բան է, որ այս երեկոյ նրանց մօտ ճըրագ կայ. սովորաբար—սէրը երկար գիշերներ է սիրում—սովորաբար սիրահարները պառկում են կանուխ և վեր են կենում ուշ: Սիրահարը երեւի այսօր պարտ է կել բացառաց լինել, ճերմակ աղգականների մօտ ճաշի գնալ, բայց չուելուց առաջ սիրուհին փաթաթել է նրա վզին իւր թաղիլ նախկնրից մինը, որպէս զի նա ճանապարհին իւր հողը զգաց և զինքը չը մոռանալ: Հենց այժմ, սեղանի մի անկիւնը նստած իւր թեթեւ ընթերցող անելիս, սա ինքը զինքը երջանիկ էր զգում միայնակ մնալով, որպէս զի աւելի լաւ խորհի նրա վերայ. մտախորհ նստած գրում էր դանակի ծալքով անգիտակցաբար, իւր սիրեկանի անունը տիւրոցի վերայ. մտաբերում էր, քնքոյշ ժպիտը երեսին, նրա քայլերը, նրա գործերը սիրուն ձեւ և զգում էր որ իւր սրտի վերայ սփռվում է մի տեսակ անուշութիւն: Վերջապէս նա շրթերը հանել անկողնի է մտել: Այժմ նա քնած է, ճրագը իւր կողքին վառ. իւր թարմ երեսը խճճուած մաղերի մէջ թաղուած հանգչում է իւր կցորդած ձեռքերի մէջ. և իւր բեհեղեայ նուրբ շապիկ թեւը, բաղուկն է վաչր իջած, բաց է արել նորա կլորիկ և մաքուր ուսը: Դուռով, երբ սիրելին ներս կը մտնի, նրան ծաղիկեայ քնի մէջ տեսնելու անուշութիւնը կուենայ. նա կնուտի անկողնի մօտ և երկնք երկնք նորա երեսին կը նայի, այնուհետեւ աղջիկը բնադրմամբ երազի մէջ նորա ներկայութիւնը զգալով, աչքերը կը բանայ. —Ահ, ինչ սիրուն է քոսնամեայ աղջկան թերթեւները խաղը

քննեց դարձելու. անհիշատակ հոգիներն առաջին տուհայ-
ծեցին—խոհ սիրահարը, սիրուց ապշած կը դրկէ նրան, կը-
քոտ կը սեղմէ իւր կրծքին և կը ծածկէ իւր երեսը նորա ա-
նուշահոտ կրծքի մէջ:

* *

—Ո՛վ կարող է արդեօք բնականաբար աշխտեղ, մտածում
է Լուդովիկը, աչքերը շարունակ յառած բարձր պատուհա-
նին, որ ճառագայթում է գիշերուան մէջ:

Իսկ եթէ մի լաւ ընտանիք լինէ: Բայց կան այդպիսի-
ներն ևս, խոնարհ և աստուածավախ սրտեր, իրանց պար-
տաճանաշու թեան մէջ Երջանիկ, ինչպէս այն երկու ամու-
սիները, որոց Լուդովիկը երբեմն, կիւրակէ օրերը, հանդի-
պում է այս նահապետական արուարձանում. մայրը, յոգ-
նած գէմքով շիկահեր մի կին, աժանագին մի դերձան հա-
գած, նորածին մանուկը փոքրիկ կառքով իւր առաջը մղե-
լով, իսկ հայրը—կառավարչի օգնականին մէկը, աշխատն
մաղբրով, որ սպասում է շքանշանի—Հպարտօրէն իւր ռուս-
նոց օրդու ձեռքից բռնած: Գուցէ սրանք են վերը բնա-
կողը և, որովհետեւ ընդամենը ամսական չորս հարկեր և
քանի մի ֆրանք ունին կրծելու—մտածեցէք, երկու էլ երե-
խայ—նախաճաշում են շատ անգամ նախընթաց օրվան
սառն հորթինու մնացորդով և ուսանող որդին քնում է սե-
ղանատանը մի մահճակալ—բաղմոցի վերայ, որ բացվում է
ամեն երեկոյ: Ա՛հ, վերջին փոքրիկ տղան,—խեղճ երեխայ,
որին չէին սպասում, և որը դարձեալ բարի է եկել—այդ
երեխան հաստարակը թիւնից հանել էր տնային հա-
շուհումը: Բարեբաղտաբար հայրը դեղօրացե փող մի
տան մէջ հաշուապահի պաշտօն է գտել տարեկան վեց
հարկեր ֆրանքով, ուստի նա ստիպուած է առաւօտը ժա-
մը ութին տնից գալու գալ և իւր նախաճաշը մի սե լաթի
մէջ փաթած իւր հէտ տանել. ահա՛ն բոլորը: Ե՛հ, ինչ և
իցէ, մարդը չէ դանդաղում, բոլոր ընտանիքը առողջ են:
Անդրանիկ սրբին, Լեօնը, որ հինգերորդ դաստիարակն է, ան-
ցեալ տարի երեք մրցանակ է ստացել և ինքը, հրեկը, իւր
սրտաշարժ և քնքոյշ հայեացքը դարձնում է գէպի իւր կի-
նը, մինչդեռ վերջինս իւր աչքերը յոգնեցնում է երեկոյեան
կար անելով, և նրան ասում է. «Տո՛ն, մայրի՛կ, դեմ քնի՛ր, բա-
ւական է այսօր»: Բայց ինչո՞ւ նոյնը չէ անում ինքը, հայրը,
որ առաւօտը այնպէս կանուխ պիտի վերկենայ և իւր դե-
ղագործի մեծ հաշուհմտեանը կարգի բերէ: Ինչո՞ւ մնում է
ինքը նախաճաշ լապտերի մօտ: Ա՛հ, այո, որովհետեւ նը-
կատել է, որ Լեօնը իւր ուսումը շարունակելու համար վար-
ժեցնողի պէտք ունի և ահա՛ն ինքը տքնում է նորից կրկնել
իւր հին, մոռացուած յունարէնը, քրքրել իւր Burnouf-ը և
նա շփոթվում է տաղտուկ դարձուածներին, կրկնագիծ թուե-
րի և անցեալ անկատարներին մէջ....:

Աւաղ, նրանց բոլոր թշուառութեանը հետ իմիասին,
Լուդովիկը նախանձում է այդ աչնիւ մարդոց, որովհետեւ
նրանք ունեն այն, որոց համար ինքը պատրաստ էր իւր
երաններն բոլոր արիւնը տալ, այն, որ ասվում է մեծ զգաց-
մունք, և իրանց մի կտոր լղար միտը առաքելութեամբ
են վազելում:

* *

Յանկարծ անձրեւի մեծ կաթիլներ բաղխում են ճեմե-

լիքը և պանդոկի սեղանը, որին կրթնած նստած է Լուդու-
վիկը. փաթորիկ է սկսում, պէտք է առն գնալ:

Չնայած այդքան ուշ լինելուն, նա գտնում է իւր դռ-
նապանուհին տակաւին դարձուն, և իւր թիկնաթաւի վե-
րայ նստած մի բողբջ ջորապ կարկատելի. Հնամբ չիկայ, պէտք
է տեղեկանալ թէ մի է այդ անքուն մնացողը այն լուսու-
ւոր վարադուրի ետեւ, որի առաջ նա այս երեկոյ վշտաբեկ
սրտով երաղել է ամեն տեսակ երջանկութիւն, գոնէ այն-
պիսիք, որք մաշելի են խեղճ մարդոց—աշխատանք, սէր
և ընտանիք:

—Ո՛վ է արդեօք ինձնից վերեւ բնակվում, հարցնում է
նա պառաւելն: Այո, ճիշդ իմ սենեակիս վերեւ... Ամբողջ
տանը մէջ դա միակ պատուհանն է, ուր տակաւին ճրագը
վառ է:

—Վա՛շ, պարոն, պատասխանում է դռնապանը, այն-
տեղ այլ ևս ոչ ոք չէ բնակում... Այնտեղ մի աղքատ ծերուկ
կար, որ դեռ երկու ամսուան վճարը պարտ էր... Տանտէրը,
գլխաւով, չէր պահանջում նրանից... որովհետեւ նրա եօթա-
նասուն տարին լրանում էր և պիտի Բիսէտրի անկեղանոցը
մտնէր... Բայց նա չանկարծ, այսօր ժամը չորսին մեռաւ...
Այդ տեսնելով, առաջին յարկում բնակող տիկինը մի հին
սառն տուեց նորա դիակը փաթածութեւ և որովհետեւ
խեղճը ոչ մի ծանօթ չունէր... սէ, Աստուած իմ, ոչ մի բա-
րեկամ, ոչ մի աղքատիկ վերան գիշերը հոկեւր... Ես մի
մոմ վառեցի իւր անկողնի մօտ, և մինչդեռ այժմ բոլոր
տանեցիք ներսն են, ես պիտի վեր ելնեմ և մի ժամի չափ
աղօթք կարդամ նորա հոգւոյ համար:

Թարգ. Փրանսիերէնից Յովհաննէս Լալայեանց.

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Իտալացի Հրապարակախօս Նիկոլայոս Բերնարդինին
կազմում է մի ընդարձակ բառարան պարբերական հրատա-
րակութիւնների և Հրապարակախօսների, որ կ'սկսուին
իւր մէջ բոլոր պարբերական հրատարակութիւնների պատ-
մութիւնը, նոցա խմբագիրների, հրատարակիչների և գլխա-
ւոր աշխատակիցների կենսագրութիւնը, նոյնպէս և վեճա-
կազարկան տեղեկութիւններ, որոնք վերաբերում են այս
կամ այն թերթի տարածման շրջանին: Աշխատասիրողը դար-
ձել է աշխարհի բոլոր գլխաւոր հրատարակիչներին և խմբա-
գիրներին, խնդրելով նպաստել նորա ձեռնարկութեան և
հասցնել իրան մի օրինակ ամենայն հրատարակութիւնից հե-
տեւ հասցնելով M. Bernardini, Lecca, via delle Bombarde
Italia.

Գերմանիայի և Անգլիայի Տեղ լոյս տեսած գրքերի քանակութիւնը 1884 թուին ընկալուած:—Անցեալ տարին Գերմանիայում տպագրուել է 15,600 գիրք. մանկավարժութեան վերաբերեալ—2029, իրաւաբանութեան, քաղաքականութեան և վիճակագրութեան—1472, աստուածաբանութեան—1461, գրականութեան—1303, բժշկականութեան—928, բնական գիտութիւնները—835, պատմութեան—807, առեւտրական գիտութիւնները—698, ժողովրդական գրուածքները—643, երաժշտութեան և այլ արուեստների—623, գասական և արեւելեան լեզուագիտութեան—612, աշխարհագրութեան—460, մատենախօսութեան—438, նոր լեզուները—489, մանկական գրականութեան—406, շինարարական գիտութիւնները—380 և մատենաթիւքայի—204: 1883 թուին լոյս էին տեսել ընդամենը 14,802 գիրք. ուրեմն անցեալ տարին Գերմանիայի գրական և գիտական արդիւնաբերութիւնը մի այնպիսի արդիւնք տուեց, որ գերադանցում է 1883 թուականից 805 գրքով, այսինքն Համարեա թէ 5 1/2 տոկոսով:

1884 թուին Իրլանդիայի, Շոտլանդիայի և Անգլիայի մէջ հրատարակուել է 4,832 նոր գիրք և 1413 հին գրքերի նոր տպագրութիւն է լոյս տեսել:

Նոր գրքերի ընդհանուր թիւը գիտութեան զանազան ճիւղերի նկատմամբ բաժանվում է հետեւեալ կերպով. աստուածաբանութիւն—724, մանկական գրքեր—603, լեզուագիտութիւն—543, պատմութիւն—490, արուեստներ—432, վէպեր և բովանդակներ—403, պարբերական հրատարակութիւններ—323, աշխարհագրութիւն—236, քաղաքական տնտեսութիւն և փնտնանք—203, բանաստեղծութիւն—179, իրաւագիտութիւն—163, բժշկականութիւն—160, կրթական—160, զանազան 208=483:

Նախկին արքիմեթրոսիւնը Ամբրոսիոս:—Նափթը, որ գործ է ածվում այժմ ամենուրեք, ուր քաղաքակրթութիւնը ըսկաում է տարածուել, 30 տարին առաջ բոլորովին անյայտ էր իբրեւ ամենաընտիր նիւթ բնակարանները լուսաւորելու համար: Ամերիկական կերտինը առաջին անգամ բերուեցաւ Եւրոպա 1852 թուին. 2արւս Լոկադոզը, որ ուղարկել էր այդ ապրանքը Պիտսբուրգից 2000 դոլար վնաս ունեցաւ (1 դոլ. = 1 ր. 28 2/3 կ.): 1883 թուին ընթացքում Ամերիկայից Եւրոպա բերուած է 150 միլիոն վեզոս կերտին, որի վաճառումից գոյացել է 60 միլիոն դոլար: Այժմ Պենսիլվանիայում մշակվում էին 20,000 նափթային աղբիւններ, որոնք տալիս են տարին 800 հազար վեզոս: Նափթային արդիւնաբերութեան կենտրոնական շրջանում շինուած են խողովակներ, որոնց երկարութիւնը 7500 վերտից պահաս է: Նափթի պահպանութեան համար 1600 երկաթեայ աւազաններ են շինուած, որոնցից իւրաքանչիւրը պարունակում է իւր մէջ միջին թուով 400,000 վեզոս: Նափթային արդիւնաբերութեան զարգացման վերայ ծախսած դրամագլուխը 1860 թուից սկսած կազմում է 425 միլիոն դոլար:

ԽՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ. Տ. Բ.—Էն: Դուք գրում էք «գողը չէ՛ս, վարդուած», «երեւոյ» և այլն և կամենում էք, որ տպէնք Ձեր յօդուածը: Յանկանալով որքան կարելի է շուտ լուսաւորել Հայոց ազգը, դուք է հարկէ «ուղղագրութիւն» ասուած չէ՛նք գործով դաւադուելու ժամանակ չէ՛ք ունեցել, բայց և այնպէս վստահանում եմք կարծել, որ պէտք է նախ առանց տառասխալների գրել և այնուհետև միայն ձեռնարկել Հայրենակիցները լուսաւորութեան գործին:

ԲԱԳՈՒ Կ. Սեյեաշ Ա.—Էն: «Յարազ(կ)ցում եմ և այն, սպառնում էք դուք, որ յիշեալ Թարգմանութիւնս եթէ ընդունելութիւն գրտաւ Ձեզ մօտ, այն ժամանակ կ'ուղարկեմ և մի քանի Թարգմանութիւններ, որոնց ?) վաղուց ունիմ մօտս պահած»:

Թող Ձեզ մօտ պահուած քնան, հաւատացնում ենք, որ քանի շատ ժամանակ անցնէ, այնքան Ձեր Թարգմանութիւնները աւելի արժէք կ'ունենան:

Ձեր «Տոները Պարսկաստանում Շիրե աղանդի մէջ» չէ՛նք տպել ՚ի միջի այլոց և այն պատճառով, որ դեռ ևս հաշիւ երեք տարի է անցել այն ժամանակից, ինչ որ Թարգմանել էք այդ յօդուածը «Իւժնի կրայ» լրագրից:

ԺԵԼԵՋՆՈՎՈՒՄԿ. Ա. Բ.—Էն:—Ձեր պատուերած համարները կարգադրեցինք ուղարկել:

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ ՀԵՏԵԻՆԵԱԼ ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Սրբառնչոյեանց Համով-Հոտով	1 35
2. Թորոս աղբար մ. II	1 50
3. Աշխարհիւրեան Ուրիւն կամ Ձէյթուն	1 35
4. Մերթնորեան Սարէն ձորէն մ. I	1 —
5. " " " II	1 25
6. Պարոն Լըյոյի ծերութիւնը 4 Հատ	2 75
7. Գեօրգէ Հերման և Գորոթէա	1 30
8. Ալիք	— 50
9. Շէրմաղաթ Գործակատարի չիշատակարանից	— 50
10. " Խնամատար	— 50
11. Շէրմաղ Վանայ տաղը	— 75
12. Արարութեան Փնջիկ	— 20
13. Պիղիւքեան ծաշակ արդի Հայ մատենագրութեան	— 65
14. Սրբառնչոյեան Մաղիկ արդի մատենագրութեան	1 —
15. Տեղիւնեան Գործնական Համարակալութիւն	2 75
16. Սափարեան Բուսաբանութիւն	1 25
17. " Երկրաբանութիւն	1 25
18. Սրբառնչոյեան Աշխարհագրութիւն	1 25
19. Շահալիւքեան Լեւոնի վիշաղ, (տակաւաթիւ)	1 25
20. Բաշի միւթիւն Հայոց Լեհաստանի	2 —

